



МУЗЕЕН ВЕСТНИК

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – КЮСТЕНДИЛ

БРОЙ 22, ГОДИНА XXII / ИЗДАВА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ “АКАДЕМИК ЙОРДАН ИВАНОВ” – КЮСТЕНДИЛ / 18 МАЙ 2021 г. ISSN 1312-7357

Посвещава се на 18 май - Международният ден на музеите, обявен от ЮНЕСКО и на 24 май - Денят на славянската писменост и култура

Къде е гробът на цар Михаил III Шишман според историческите извори?



Изображение на битката при Велбъжд от икона на крал Стефан Урош III Дечански 1577 г.

Управлението на цар Михаил III Шишман (1323 – 1330) е един активен период от развитието на българската външна политика. Още преди да се възкачи на търновския престол, Михаил Шишман е притежавал качества, които били забелязани не само от българските боляри, провъзгласили го за техен цар, но и от чуждите владетели. Във външнополитическите отношения с Византия, българският цар водел една настъпателна политика, като умело се възползвал от слабостите, които изпитвала империята вследствие на разярилата се в пределите ѝ гражданска война. Българският владетел се проявил като опитен дипломат и стратег, като се стремил, бъдейки активен участник в събитията, да спечели редица изгоди за Българското царство.

Външнополитическите отношения със Сърбия не били положителен фактор за развитието на Българската държава. Макар и в началото на управлението на цар Михаил III Шишман Сръбското кралство да страдало от вътрешни междуособици, установената от крал Стефан Урош III Дечански (1321 – 1331) власт и провежданата от него политика на завземане на земи, населявани с българско население, имали отрицателни последствия за България. С подписването на Черноменския договор през 1327 г. и договореностите край Одрин (1328 г.) и в Кримни (1329 г.) цар Михаил III Шишман определил външната си политика спрямо Сръбското кралство да се реши по пътя на войната. За бъдещите военни действия цар Михаил III Шишман провел голяма подготовка, като събрал под знамената си внушителна на брой войска. В столицата Търново било организирано голямо шествие, а същевременно съюзът с Византия привлякъл византийския император Андроник III Палеолог (1325 – 1341) да настъпи от юг към българските земи в географската област Македония, контролирани по това време от сърбите. Всичките тези действия показват голямото внимание, което българският владетел отделил за войната срещу Сръбското кралство. Както се вижда от изворите, двете войски от българска и сръбска страна, разположени край Велбъжд, били равностойни. Имайки предвид настъплението на византийския император от юг, възните на победата натежавали към българо-византийския съюз, който се е очертавал като по-силен. Само шансът донесъл победа на сърбите и обърнал хода на събитията.

Битката при Велбъжд (28 юли 1330 г.) дала не само отражение върху българската външна политика години след това, но и променила конюнктурата в Югоизточна Европа. Българската войска претърпяла едно от най-големите си поражения. Голяма

част от войниците били избити, други пленени и впоследствие освободени, а някои се спасили с бягство. Пълноводната река Струма, по думите на съвременници на сражението, почервенияла цялата от кръвта на убитите. Съсечените трупове на българските войни лежали разпръснати навсякъде подобно на полска трева.

Сръбската войска се заела с погребването им поради общата християнска принадлежност, а татарските наемници и езичниците били оставени непогребани, като техните трупове станали за пир на земните зверове и небесните птици. При поражението загинал българският цар Михаил III Шиш-



Църква „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане

ман. По думите на най-запознатия по това време съвременник и сръбски архиепископ Данило (1270 – 1337), конят на цар Михаил III Шишман се спънал и българският владетел съкрушил своето тяло на земята. Данило приписва смъртта на българския цар на сина на крал Стефан Урош III Дечански (1321 – 1331) – Стефан Урош IV Душан (1331 – 1355), който, като видял как българският владетел паднал от коня, отишъл при него и го умъртвил с оръжието си. После царското тяло било качено на кон и донесено в лагера при крал Стефан Урош III Дечански.

В Душановия законник от 21 май 1349 г. самият цар Стефан Урош IV Душан се хвали, че сам отсякъл главата на българския цар. Всички сръбски извори твърдят, че сърбите убили българския владетел

по време на битката. Византийските извори пък съобщават друго. Никифор Григора (1295 – 1360) и Йоан Кантакузин (1292 – 1383), също съвременници на битката, разказват, че българският цар Михаил Шишман бил смъртно ранен и отведен в лагера на неприятелите. Важно е и допълнението, което прави Никифор Григора – българският цар живял още три дни, без да е в състояние да схване нещастията си, а на четвъртия умрял, понеже не бил в състояние да понесе смъртоносните си рани. Вероятно Григора посочва, че българският цар изпаднал в безсъзнание, затова не бил в състояние да схване нещастията си. Григорий Цамблак (1365 – 1420), желаейки до известна степен да оневини ролята на българския владетел и да предизвика съчувствие у читателя, разказва, че цар Михаил III Шишман бил заловен жив и посечен по-късно от краля.

Несъмнено убийството на царя на бойното поле донасяло слава на сръбския владетел. Но едва ли може да се приеме, че ако царят е бил жив, след това той е бил убит, вместо пленен. С пленяването му сръбското кралство би извлекло повече изгоди, както след битката били пленени и българските боляри. А с тях, както се отбелязва в Душановия законник, били взети и техните богатства. Те били толкова много, че сръбската земя се изпълнила с тях. Впечатлен от богатствата, в Законника си, цар Стефан Урош IV Душан ги сравнява с египетските богатства, които взели израелтяните. Интересно е да се разгледа, защо болярите са взели толкова много богатства със себе си. Многобройната войска, която българският цар водел, струвала скъпо и това са били средствата, с които след битката трябвало да се плати на войниците и особено на наемниците.

По думите на Данило, в утрото на следващия ден – неделя (29 юни 1330 г.), сръбският крал свикал събор, и в първия час на деня (това е било около 6:00 – 7:00 сутринта), неговите войни принесли пред него плячката, която оставила българската армия – много злато, неизчетни богатства и прекрасни коне. Наред с тези дарове пред краля били представени и всичките велможи на българския цар. На краката си те имали окови и се поклонили пред крал Стефан Урош III Дечански. Макар и в това сведение да се абсолютизира, че те са били всичките велможи, които българският цар водел, това едва ли е било така, защото както е известно, част от войската успяла да избяга. Въпреки това, значителна част от царските боляри се намирала в този момент пред крал Стефан Урош III Дечански. Мнозина от тях не вярвали, че царят им е убит в битката, както се твърдяло. За доказателство, сръбският крал наредил да извадят мъртвото тяло на българския владетел. Това имало и друга цел, с която си послужил крал Стефан Урош III Дечански, а именно да съкруши напълно надеждата у българските боляри, че царят им бил жив и борбата можела да бъде продължена. Виждайки мъртвото царско тяло, болярите трябвало да осъзнаят свършения факт и да преминат под покровителството на техния нов господар, който ги държал като пленници. На това място Данило е поместил и едно поетично ридание за убития български цар Михаил Шишман, което българските боляри съчинили. Пред мъртвото тяло на своя цар, болярите



горко възплакали и биещи своите лица, започнали да го оплакват говорейки:

*„О, любими и сладки наши господарю,
силни царю, защо ти загина?*

*И сега лежиш, нямайки никаква полза
от славата на царуването ти.*

Где е сега твоят златен престол?

Где е славата на твоето богатство?

*Где са твоите многоценни бисери,
скъпоценни камъни и различни златни
украшения?*

Где са твоите силни мисли?

*Стани и виж нашата голяма скръб,
тъгата, която днес ни обзве!*

*Защото сме лишени от твоята слава
и предстоим във велико презрение,
обладани от скръб, която не желаем?”*

След това, според извора, българските боляри се обърнали към сръбския крал с две молби. Първата била сръбският крал да ги помилва, а втората – да се погребее тялото на техния цар. Тогава крал Стефан Урош III Дечански свикал съвещание със своите велможи. На това съвещание било решено българските боляри да се помилват, тъй като за тях сръбският крал имал други планове, а също така да се положи тялото на Михаил III Шишман в църквата „Св. Георги“ в мястото, наречено *„Нагоричьскааго“* (дн. с. Старо Нагоричане, Република Северна Македония). Това е изрично посочено от архиепископ Данило. Интересно е, че сръбският крал не дал тялото на болярите, а сам организирал погребението му. Това сведение от добре запознатия Данило се потвърждава от Душановия законник, където Стефан Урош IV Душан с гордост отбелязва, че тялото на посещения от него български цар и до негово време лежи в сръбските предели.



Църква „Св. Георги“ в Кюстендил

Според Григорий Цамблак, българите, изпълнени със срам, взели трупа на цар Михаил и като извършили над него необходимото, приготвили предоволно мъртвеца според обичаите и си отишли в своята страна. Този разказ на Цамблак, макар и да не споменава изрично, навежда на мисълта, че тялото на българския цар е било приготвено от самите боляри, като дава почва на някои изследователи да разсъждават, че тялото е било върнато в Търново. Подобно сведение, в случая от легендарен характер, е записано от Михаил от Островица през XV в., където изрично се споменава, че царското тяло по нареждане на сръбския крал е занесено и погребано в Търново.

Съществува и трета хипотеза, началото на която дава Йордан Иванов (1872 – 1947) през 1906 г. Разказвайки за Велбъждката битка, Й. Иванов разглежда сведенията, записани от архиепископ Данило. Той предлага, че прибавката *„Нагоричьскааго“* в старинния текст е добавена поради незнание на



Патронната икона на св. Георги в църквата на Старо Нагоричане, пред която, по думите на архиепископ Данило, цяла нощ се молел крал Стефан Дечански дни преди битката при Велбъжд

местата, тъй като Данило е бил далеч от бойното поле. Според изследователя, сръбският архиепископ е имал предвид не църквата „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане, а по-близката до полесражението църква със същото име „Св. Георги“, намираща се в с. Колуша, дн. квартал на гр. Кюстендил. Иванов привежда и една легенда, запазена сред местното население в Колуша за гроба на Михаил III Шишман в тази черква. Легендата за погребението на царя в Колуша, Кюстендил, за която говори Иванов и днес е запазена в Кюстендилско. Според нея, цар Михаил III Шишман бил погребан в Колушката църква „Св. Георги“, близо до Велбъжд. Вероятно покрай легендата, изследователят свързва името на църквата „Св. Георги“ със старинността на храма, построен през XI – XII в., а именно, че това бил утвърден православен храм до Велбъжд, където е съвсем логично да бъде погребан българският цар (на място в пъти по-близо до Велбъжд, отколкото до Старо Нагоричане).

През 1931 г., когато издава второто издание на своето изследване „Български старини из Македония“, Й. Иванов ревизира мнението си. Посетил и изследвал църквата „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане, авторът дава предпочитание на сведенията на Данило и не изразява съмнение в достоверността му, че гробът на българския цар Михаил III Шишман се намира именно в нея. Въпреки това, хипотезата изказана от него по-рано през 1906 г. за погребването на тялото на цар Михаил III Шишман в църквата „Св. Георги“ в Кюстендил бързо влиза в широко научно обращение, както и в много краеведски изследвания, публикации в списания и вестникарска литература, редица интервюта, музейни беседи и др.

Така наличието на тези три хипотези – 1. Българският цар е положен в с. Старо Нагоричане, 2. Положен е в църквата „Св. Георги“ в Кюстендил или 3. Тялото на владетеля е върнато от болярите в Търново, предизвикват много спорове и дебати сред изследователите и най-много в обществените среди. При един научен подход към проблема, задължително трябва да се прояви предпазливост към легендарния характер на сведенията, че българският владетел е бил положен в църквата „Св. Георги“, в Колуша – Кюстендил. Наистина, този богато построен византийски храм е съществувал

по това време, като името му фигурира и в някои владетелски грамоти. Около църквата е бил оформен метох, който е бил покровителстван от манастира „Св. Георги Горгос“ (Скоропомощник) в Скопие. Както установи Лилияна Мавродинова, по това време църквата „Св. Георги“ в Колуша е била посветена и е носила името на св. Никола Мирликийски, чието патронно изображение, украсено със златен варак, бе открито при реставрационните работи по живописиста през 2003 – 2004 г. И в двете владетелски грамоти името на църквата в Колуша, Кюстендил е споменато така: *„метох Св. Никола във Велбужд, в Колуша“*. В тази връзка предположението, че Данило е обърнал храма „Св. Георги“ в Кюстендил със „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане, е слабо вероятно, тъй като храмът в Кюстендил е носил по това време името на св. Никола Мирликийски. Също така, при проведените през 1976 г. археологически разкопки в храма не са открити знатни погребения с богат гробен инвентар.

Другата хипотеза, уповаваща се на твърдението на Цамблак, че българските боляри получили тялото на царя и подкрепено от легендата, записана от Михаил от Островица, че тялото е пренесено до Царевец, се намира в противоречие със сведенията на Данило. Цамблак пише Пространното житие около 80 години по-късно и не е бил съвременник на тези събития. Сведението на Михаил от Островица е легенда, записана при неясни обстоятелства през XV в. Както обаче се вижда, в Даниловия разказ, българските боляри дори и не посмели да помолят да получат тялото на царя, за да го погребат, а просто молели да се извърши погребение. Тази молба сръбският крал видял, че има важно значение за страната му и дори не взел сам решението, но свикал съвет със своите власти. Вероятно, тялото на Михаил III Шишман е било разбирано като трофей от сръбския крал, който едва ли би го дал така лековато. Нещо повече, на съвещанието, както се спомена по-горе, било обсъдено на кое място специално да бъде положено тялото, тъй като то е щяло да напомня на бъдните поколения за победата на сръбския крал Стефан Урош III Дечански. За целта е била избрана новопостроената по това



Погребалната ниша в църквата „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане

време църква „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане. Там където преди битката, както отбелязва Данило, крал Стефан Урош III Дечански цяла нощ се молел пред патронната икона на светеца-войн за помощ.

Именно в този храм било поставено и царското тяло, което било доказателство за застъпничеството



на св. Георги. По думите на Данило *„И тук лежи (царското тяло) и до ден днешен за слава на Бога, в прослава и чест на превисокия крал и на неговото отечество“*. Така гробът на българския цар е служил да пропагандира подвизите на сръбския владетел. Църквата „Св. Георги“ в с. Старо Нагоричане е запазена и до днес. Построена през XI в. и намираща се в развалини, тя е била отново издигната през 1313 г. от крал Стефан Урош II Милутин (1282 – 1321). Изписването на църквата с живопис е направено от византийски зографи през 1318 г.

Най-доброто проучване за гроба на цар Михаил III Шишман в църквата принадлежи на Йордан Иванов. През 1916 г. той разглежда на западната стена в югозападния ъгъл изграден кивот (погребална ниша) висок 2,5 м над подовото ниво. Под кивота са били разположени два образа, от които се е запазил само единият – на св. Йоаким Осоговски. Вътре в кивота Йордан Иванов намерил няколко разбъркани човешки кости. Публикуван е и един неясен надпис графит, в който, според Иванов, се съобщава за погребението на Михаил III Шишман в църквата.

Разгледаните тук исторически извори, логиката на събитията и наличието на погребална ниша в църквата, чиято цел е била за полагане на мощи или някое знатно погребение, несъмнено навеждат на мисълта, че в с. Старо Нагоричане се намира гробът на българския цар Михаил III Шишман.

Явор Митов

ОТЧЕТ

ЗА ДЕЙНОСТТА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „АКАД. ЙОРДАН ИВАНОВ“ – КЮСТЕНДИЛ ПРЕЗ 2019 – 2020 г.

Музейната колегия на Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ за двадесет и втора година в „Музеен вестник“ публикува отчет за дейността си. Поради обстоятелството, че през 2020 г., за първи път от началото на издаването му през 1998 г., не беше отпечатан поредният му ежегоден брой, настоящият отчет обхваща дейността на музея през 2019 и през 2020 г. Надяваме се, в този обобщен, но и подробен отчет, да представим в достатъчна степен изпълнението на основните дейности в работата на институцията през двете изминали години. И да изпълним задължението си пред административните органи, музейната колегия в страната и обществеността за публичност и отчет за работата на музея през 2019 – 2020 г.

Събирателска дейност

Във фондовете на музея през 2019 – 2020 г. постъпиха общо 188 материала. От тях 63 броя полеви находки от проведени редовни и спасителни археологически проучвания: от обект „Парк Галерия 2“ – 34 бр.; от обект: „Неолитно селище при с. Берсин“, община Кюстендил – 28 бр. Останалите постъпления, основно през 2019 г., са във фонд „Нумизматика“ – 96 бр., фонд „Етнография“ – 16 бр. (15 бр. чрез откупки и 1 бр. дарение). От дарения във фонд „Нова история“ – 11 бр. Класифицирани за фонд „Най-нова история“ са 2 бр. дарения, както и 91 бр. предизборни материали.

В специализираната научна библиотека на музея са комплектувани общо през двете години нови 286 библиотечни единици. От тях: 37 от откупки, а останалите 249 бр. от книгообмен и дарения.

Общо регистрираните постъпления през 2019 – 2020 г. възлизат на 577 единици (движими културни ценности, предмети в научно-спомогателен фонд, специализирана литература, документи в научен архив).

Фондова работа

През 2019 г. е извършена пълна инвентаризация, съгласно Закона за културното наследство, на основния и научно-спомогателен фонд на раздел „Средновековие“, фонд „Археология“ и пълна инвентаризация на ОФ и НСФ на раздел „Най-нова история“ на отдел „Нова и най-нова история“. Репрезентативни инвентаризации на ОФ са извършени на фонд „История на българските земи 15 – 19 век“, фонд „Археология“, раздели „Стар фонд“ и „Античност“ и на фонд „Нумизматика“.

Извършена е регистрация /инвентариране/ на 96 монети в НСФ на фонд „Нумизматика“. Във фонд „Етнография“ – на 185 обекта, съответно 37 бр. в ОФ и 148 бр. в НСФ и във фонд „Възраждане“ – 1 бр. Постъпилите книги и периодични издания са своевременно заведени във фонда на Научна библиотека при РИМ – Кюстендил. В електронния каталог на библиотеката са въведени общо 4040 бр. библиотечни единици.

Специалистите в Консервационно-реставрационното ателие на музея извършиха консервация и реставрация на 218 движими културни ценности – монети и други ценности от метал, глина, камък и художествени произведения

– картини, икони и стенописи. Заснети и сканирани от фотографа на музея са 638 фондови единици от фонд „Етнография“, „Възраждане“ и „Нова история“.

Експозиционна дейност:

През 2019 – 2020 г. музеят е организирал самостоятелно, или в партньорство с други музеи, седем временни изложби: Етнографска изложба „Багри от долините на Струма и Места“, съвместно с РИМ – Перник, ОИМ – Брезник, ОИМ – Гоце Делчев, Музеен комплекс Банско в зала „Стримон“, 2019 г.; Етнографска изложба „Домашни реликви от сръчните ръце на българката“ в музей „Емфиеджиева къща“, 17 май 2019 г.; Гостуваща изложба „Християнски реликви от фонда на РИМ – Благоевград“ в Музеен комплекс „Св. Георги“, 2019 г.; Етнографска изложба „С дъх на билки – лечебни и магични“ в РЕМ – Пловдив, м. юни – м. юли 2019 г.; Изложба на ИМ – Петрич „Хераклея Синтика – история на проучванията“ в къща музей „Д. Пешев“, открита на 18 май 2019 г.; Етнографска изложба на РЕМО „Етър“ „Мозайка от занаяти“ в зала Джамя „Ахмед бей“, 2019 г.; Етнографска изложба „Човешкият кръговрат – миг и вечност“, открита на 6 март 2020 г. в Регионален етнографски музей на открито „Етър“, гр. Габрово; Изложба на Исторически музей „Искра“ Казанлък „С аромат на Казанлъшка роза в Кюстендил“, м. юли 2020 г., изложена зала Джамя „Ахмед бей“.

През 2020 г. със свои материали и/или с участие на специалисти музеят участва в две изложби на НАИМ – БАН: за резултати от спасителни разкопки по трасето на проект „Разширение на газопреносната инфраструктура на „Булгартрансгаз“ ЕАД паралелно на северния (магистрален) газопровод до българо-сръбската граница“ и в изложба „Българска археология 2020“ за археологически разкопки на обект „Парк Галерия 2“, Кюстендил.

Организирането, подготовката и експонирането на посочените изложби са осъществени от и с участието на колегите: ас. д-р В. Спасова, доц. д-р Ек. Керемидарска, гл. ас. д-р Св. Филипова, гл. ас. В. Вандова, ас. Р. Спасов, Д. Павлова, В. Стоименов, Св. Кирилова, В. Дебички.

Временните и постоянни експозиции на музея през 2019 г. са посетени от 13 812 души, а през 2020 г. от 5 449.

Научно-изследователска работа

През 2019 г. е извършена идентификация на следните постъпили в музея материали: 96 бр. монети от обекти: „Некрополи 1 и 2, гр. Сапарева баня“ и „Турската воденица“, с. Мурсалево, община Кочериново, както и на 16 бр. етнографски материали – тъкани. През 2020 г. е извършена идентификация на 133 бр. монети в 99 бр. експертни заключения.

По заявления на физически лица, специалистите

в музея извършиха: идентификация на 59 бр. старинно огнестрелно оръжие /д-р Я. Митов, П. Игнатов, А. Венев/; идентификация на 131 бр. монети от колекция „Монети“ с изготвени 79 бр. експертни заключения /гл. ас. д-р Св. Филипова, проф. Иля Прокопов, Д. Павлова/.

Теренни проучвания:

През 2019 г. уредниците в отдел „Археология“ осъществиха теренни археологически проучвания – наблюдение, спасителни и редовни разкопки в НААР „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“ и област Кюстендил на следните 9 обекта: редовни археологически разкопки на неолитно селище в с. Берсин, община Кюстендил с научен ръководител гл. ас. Веселина Вандова; редовни археологически разкопки на обект „Парк галерията“ 2, гр. Кюстендил с научен ръководител ас. Румен Спасов, гл. ас. Веселина Вандова – заместник ръководител; спасителни археологически разкопки на обект „Център за долекуване, продължително лечение и рехабилитация“ в УПИ 1, кв. 291 в гр. Кюстендил с научен ръководител Л. Стайкова-Александрова, Д. Павлова – заместник ръководител; археологически разкопки на обект „Магазин за битови стоки“,



Научна конференция „Музейните и архивните фондове - места на памет“

ул. „Цар Освободител“ № 238, Кюстендил с научен ръководител Л. Стайкова-Александрова; археологически разкопки на обект „Изграждане на напоителен водопровод, ремонт на резервоар и помпено помещение, ул. „Княз Александър Дондуков“, ул. „Хан Кубрат“, ул. „Цар Симеон I“ и ул. „Хан Крум“ с научен ръководител ас. Румен Спасов.

Археологическо наблюдение на обекти: „Благоустрояване на пространството около Център за долекуване, продължително лечение и рехабилитация“ в УПИ 1, кв. 291 в гр. Кюстендил с научен ръководител Л. Стайкова-Александрова; „Басейн Алай баня“, ул. Хан Крум № 22, Кюстендил с научен ръководител Л. Стайкова-Александрова; изпълнение на строеж „Външно електрозахранване с изграждане на нов ТП 800 кВА 20/0,4 кВ с трансформатор 630 кВА и кабели СрН“ до „Център за долекуване, продължително



лечение и рехабилитация”, гр. Кюстендил с научен ръководител гл. ас. Веселина Вандова; „Изграждане на напоителен водопровод, ремонт на резервоар и помпено помещение, ул. Княз Александър Дондуков”, ул. „Хан Кубрат”, ул. „Цар Симеон I” и ул. „Хан Крум” с научен ръководител ас. Румен Спасов.

През 2020 г. са проведени редовни археологически разкопки на обект „Парк галерията” 2, гр. Кюстендил с научен ръководител ас. Румен Спасов; заместник ръководител – гл. ас. Веселина Вандова, 01.10 – 10.11.2020 г. Осъществени са и спасително археологическо наблюдение в гр. Кюстендил и гр. Сапарева баня на следните 7 обекта: ул. „Хан Крум” № 29, гр. Кюстендил. Научен ръководител е ас. Румен Спасов. „Двуетажна пристройка към съществуваща сграда, кафе-аперитив и магазин за промишлени стоки” в УПИ XVIII, ПИ 41112.503.4315, кв. 283, гр. Кюстендил с научен ръководител Лидия Стайкова-Александрова. „Канализационно отклонение за жилищна сграда”, ул. „Хан Крум” № 27, Кюстендил. Научен ръководител е Лидия Стайкова-Александрова. „Пристройка и надстройка на малкоетажна жилищна сграда в УПИ XXI-1254, ПИ 65365.602.484.1, кв. 20, гр. Сапарева баня. Научен ръководител е Димитринка Павлова. „Външно ел. захранване за захранване на сграда за обществено обслужване с предназначение „Къща за настаняване на туристи”, в УПИ I – 2714, 2715, с идентификатор 65365.601.755, кв. 105, гр. Сапарева баня с научен ръководител: Д. Павлова. „Реконструкция на ул. „Цар Михаил” в участъка от бул. „Демокрация” до ул. „Цар Иван Шишман” гр. Кюстендил с научен ръководител Д. Павлова. Водопроводно отклонение за водоснабдяване с минерална вода на поземлени имоти – идентификатори 65365.602.1117, 65365.602.1181, 65365.602.1182, 65365.602.1201, 65365.602.1203, 65365.602.1168 и 65365.602.1202 по КК на гр. Сапарева баня, област Кюстендил с научен ръководител Д. Павлова.



Научна конференция РИМ – Кюстендил и Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски”.

Научни конференции

РИМ – Кюстендил организира през 2019 г., съвместно с Община Кюстендил и ИФ на СУ „Св. Климент Охридски” две научни конференции: XXV Юбилейни Кюстендилски четения „Градът в историята”, 7-9 юни 2019 г.; Четвърта международна научна конференция „Музейните и архивните фондове – места на памет”, Кюстендил, 3-5 октомври 2019 г. Конференциите са организирани със съдействието на доц. д-р А. Джонев /научна програма/, д-р Явор Митов, А. Венев, М. Таскова, А. Христова, Л. Желязков.

Специалистите от РИМ – Кюстендил участваха през 2019 г. в 13 научни конференции в страната с общо 24 доклади и съобщения. През 2020 г. взеха участие в три конференции: Първи Български нумизматични четения, София – гл. ас. д-р Св. Филипова – „Coin hoard from the village of

Kamenik, Kyustendil region”; Научна конференция с международно участие „Българите в Западните Балкани”, 9 ноември 2020 г. – доц. д-р А. Джонев – „Главната врата към българите от Западните Балкани (1878 – 1944)”; Научна конференция „Градът, хората и природата – нови възможности”, Исторически музей – гр. Разлог – А. Венев – „Хижите и почивните домове в Осоговската планина през първите години на социализма”.

Публикационна дейност

През 2020 г. е подготвено и издадено монографичното изследване на гл. ас. д-р Св. Филипова – Монети и монетна циркулация през Късната античност (294 – 498 г.) по Горното и Средното течение на река Струма. София, 2020, 447 с.

Публикувани през отчетните две години са общо 42 научни съобщения и доклади: Вандова, В. Къснохалколитен керамичен амулет от Кюстендил – ИИМКн, XIX, Кюстендил, 2018, 221-230; Вандова, В., Н. Спасов. Археологически проучвания на неолитното селище в с. Берсин, обл. Кюстендил. – АОР през 2018 г., София, 2019, 29-31; Спасов, Р., В. Вандова, Н. Спасов. Спасителни разкопки на обект „Парк Галерия – 1”, гр. Кюстендил. – АОР през 2018 г., София, 2019, 269-270; Спасов, Р., В. Вандова, Н. Спасов. Археологически проучвания на обект „Парк Галерия – 2”, гр. Кюстендил. – АОР през 2018 г., София, 2019, 271-272; Спасов, Р., В. Вандова, Н. Спасов. Археологически разкопки на обект „Парк Галерия – 2” в Кюстендил. – АОР през 2019 г., II, София, 2020, 746-747; Спасов, Р., В. Вандова. Спасителни археологически разкопки на обект 52/4009 по трасето на газопроводна структура на „Булгартрансгаз” ЕАД в землището на с. Недан, община Павликени. – АОР през 2019 г., II, София, 2020, 951-952; Спасов, Р., В. Вандова, Н. Спасов. Разкопки по трасето на водопровод в ПИ 41112.503.785, Кюстендил. – АОР през 2019 г., II, София, 2020, 748-749; Стайкова-Александрова, Л., М. Тонева. Археологически проучвания на светилище от римската епоха в м. Под лозята при с. Долна Козница, община Невестино, Кюстендилска област. – АОР през 2018 г., София, 2019, с. 406; Стайкова-Александрова, Л. Глинени лампи от фонда на Регионален исторически музей – Кюстендил (II – IV в.). – ИИМКн, 19, 2018, 253-268; Стайкова-Александрова, Л. Стъклен пулов от могилен гроб при с. Долна Козница, Кюстендилско (IV – III в. пр. Хр.) и игрите в древността – ИИМКн, 19, 2018, 43-54; Филипова, Св., Ф. Михайлов. Късноантична монетна находка от Пернишко – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 115-124; Филипова, Св. Монети из раскопок античной Пауталии (современный Кюстендил) – Материалы по археологии и истории Античного и Средневекового Крыма, т. 10, 415-435;

Филипова, Св. Късноантични златни монети от фонда на Регионален исторически музей – Кюстендил. – ИИМКн, 19, 2018, 61-69; Филипова, Св. Непубликувани екзагии от фонда на РИМ – Кюстендил. – ИИМКн, 19, 2018, 239-276; Филипова, Св. Циркулация на провинциални бронзови монети от II – III в. в Пазарджишка област. – В: Carissimae Magistrae Grato Animo (Сборник в памет на проф. Йорданка Юркова), Известия на НИАИ, XLVI, 2020, 121-135; Филипова, Св., М. Чореф. Монети от проучването на раннохристиянската базилика на хълма „Хисарлъка”, Кюстендил. – ИИМКн, т. 20, Кюстендил, 2019, 157-172; Филипова, Св. Антични и ранносредновековни монети от фонда на ОИМ – Брезник. – Известия на общински исторически музей – Брезник, 2, 2020, 56-80; Филипова, Св. Късноантична монетна находка от с. Хотово, Мелнишко. – В: In memoriam

Ivani Venedikov. По случай 100-годишнината от рождението му, Годишник на НАМ, т. 14, 2020, 305-317; Митов, Я. Записки за медиевисти и историци, занимаващи се с медиевистика от кюстендилския край (по данни от музейните и архивните фондове) – ИИМКн, 19, 2018, 107-120; Митов, Я. Непубликувани владетелски и административни печати от нумизматичната колекция на Регионален археологически музей – Пловдив. – НСЕ, т. 14, 2018, 221-229; Митов, Я. Флората и фауната през призмата на малкия човек от Средновековието. Според графити открити в църквата „Св. Георги” (XI – XII в.) в Кюстендил. – Интердисциплинарни четения. Т. 1. Природа и общество. София, 2019, 151-159; Митов, Я. Любимите жени на цар Михаил III Шишман – по дирите на една легенда от с. Коняво, Кюстендилско. – В: Кюстендилски четения. Коварство и предателство в историята, т. 22, 2016, 126-131; Митов, Я. Новооткрити надписи графити от пещерата на св. Иван Рилски до с. Гърбино, Кюстендилско. – ИИМКн, 20, Кюстендил, 2019, 231-242; Митов, Я. [Bibliographische Notizen]. – BZ 113/2 (2020), S. 447, Nr. 1161, ISSN: 1868-9027 (online), ISSN: 0007-7704 (print); [Bibliographische Notizen]. – BZ 113/2 (2020), S. 460-461, Nr. 1268, ISSN: 1868-9027 (online), ISSN: 0007-7704 (print); Спасова, В. Накити с апотропейна сила и магическа защита. – ИИМКн, 19, 2018, 309-324; Спасова, В. В ритуалния свят на баянията – символика и магичност. – ИИМКн, 20, Кюстендил, 2019, 477-490; Керемидарска, Ек. Милосърдието на кюстендилката Райна Цанева (по материали от РИМ – Кюстендил). – ИИМКн, 19, 2018, 181-196; Джонев, А. Войнишко творчество от фонда на РИМ – Кюстендил. – ИИМКн, 2018, 19, 341-354; Джонев, А. Вилата на генерал-лейтенант Никола Жеков. – В: Кюстендилски четения, Коварство и предателство в историята, т. 22, 2016; Джонев, А. Кюстендилският край през Първата световна война. – В: Сборник доклади от международна научна конференция „Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г.”, Кюстендил, 6-8 декември 2017 г., С., 2019, 50-65; Венев, А. Васил Захариев – първият българин на Антарктида и материалите, съхранявани за него във фонд „Най-нова история” на РИМ – Кюстендил. – ИИМКн, 19, 2018, 197-204; Венев, А. Политически живот и партии в Кюстендилска околия 1944 – 1948. – ИИМКн, 20, 2019, 449-460; Венев, А. Самоуправленският социализъм в Кумановски регион – експеримент или реалност? – Балканистичен форум, бр.1/2019 г.; Игнатов, П. Ръчно огнестрелно оръжие от Руско-турската война. – ИИМКн, 19, 2018, 325-334; Таскова, М. Различни образователни подходи в дейностите за деца на РИМ – Кюстендил (2007-2017 г.) – ИИМКн, 20, 2019, 503-520; Таскова, М. Децата и Музея. Културното наследство през призмата на детските ръце. – Във: Втори преглед на музейните анимации. Шумен, 2020, 83-94; Дебички, В. Александър Розев и музейното дело в Кюстендил (1932 – 1936). – ИИМКн, 19, 2018, 167-180; Дебички, В. Дарения от Румен Манов (общ преглед). – ИИМКн, 19, 2018, 403-414; Дебички, В. Кюстендилският музей 1944 – 1959 г. – ИИМКн, 20, 2019, 461-476; Дебички, В. Музейните специалисти и тяхната квалификация. Проблеми, идентифицирани потребности и (не) възможни решения. – В: Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България. Съставител: Иван Кабаков, С., 2020, 181-194.

В електронни издания: Keremidarska, E. (2019) In the footsteps of st. Ivan Rilski in Southwest Bulgaria – a pilgimage route- [http://sosiobrain.com/manual/dir/SosioBrains/ Issue 54, February 2019 / Sestion Human Geography, Regional Developmentand](http://sosiobrain.com/manual/dir/SosioBrains/Issue%2054,Fevruary%202019/Sestion%20Human%20Geography,%20Regional%20Developmentand)



Tourism/; **Keremidarska, E., I. Angelova, Ml. Tonev** (2019) The bonesome „choice” of the supervised love- http://sosiobrains.com/manual_dir/SosioBrains/ Issue 55, March 2019.

Специалистите в отдел „Научна група” и уредниците в музея са подготвили и предали за печат през 2019 – 2020 г. още 30 научни доклади и съобщения за публикуване в Известия на Исторически музей – Кюстендил и в други научни сборници от конференции и издания.

През 2019 – 2020 г. Регионален исторически музей Кюстендил е издател на следните издания: Известия на Исторически музей Кюстендил, XIX, В. Търново, 2018, 438 с.; Известия на Исторически музей Кюстендил, XX, В. Търново, 2019, 524 с.; Филипова, Св. Монети и монетна циркулация през Късната античност (294 – 498 г.) по Горното и Средното течение на река Струма. С, 2020, 447 с.; Комплект от 5 дипляни, флаер и обложка за къща-музей „Д. Пешев”; Дипляна за Лапидариум „Пауталия”, А 4, 2500 тираж; Тематични учебни помагала по образователната програма „Изкуство и култура в древността” – 7 бр.; Музеен вестник, бр. 21, 2019 г.

През 2020 г. колегата Я. Митов защити ОКС „доктор” в СУ „Св. Климент Охридски” по професионално направление 2.2. История и археология (История на България – История на средновековна България) към катедра „История на България” с дисертационен труд на тема: „Военно-административно устройство на българските земи под византийска власт (971 – 1018)”, 10.01.2020 г.

Колегата ас. В. Спасова защити ОКС „доктор” в УНИБИТ – София по професионално направление 3.5 Обществени комуникации и информационни науки с дисертационен труд на тема „Оброци и свети води в Кюстендилски регион. Теренни проучвания, интерпретации, проблеми на социализацията”, 30.10.2020 г.

Популяризаторска и образователна дейност

И през изминалите две години организирани и провеждани ежесечно детски музейни работилници бяха основната форма в образователната политика на музея. С професионализма и ентузиазма на колегите от отдел „Връзки с обществеността” вече шест години те са най-търсената и посетена проява от децата на Кюстендил и страната, както и от техните учители и родители. През 2019 г., в рамките на разработените 2 нови образователни програми за деца: „Култура и изкуство в древността” и „История и традиции”, са организирани и проведени общо 55 занимания, посетени от 1105 деца. През 2020 г., независимо от епидемичната обстановка в страната и въведените мерки, са проведени 37 бр. музейни работилници, в които участие взеха 690 деца.

Заниманията в Специализирания детски музеен кът към зала „Асклепий” на музея бяха също много добре посетени, съответно 801 деца през 2019 г. и 179 през 2020 г. Общият брой на участниците в музейните работилници и специализирания детски музеен кът през 2019 – 2020 г. е 2775 деца.

Като цяло успешна и добре приета през 2019 г. беше и организираната, съвместно с отдел „Култура и духовно развитие” на Община Кюстендил, инициатива „Нощ на музеите” – 18.05.2019 г. В програмата ѝ бяха включени следните събития: Девета образователна игра „Отключи историята на своя град” с посещение на музейни обекти и интерактивен квест в *izi.TRAVEL* /М. Таскова, екскурзоводите и информаторите на музейните експозиции – Д. Алфандари, Д. Стоичкова, Н. Пешева, В. Кискимова, З. Златева/; „Истории от глина” – изработване на глинени съдове с грънчарско колело /Д. Камберова/. Участие в организацията и провеждането на Нощта на музеите през 2019 г. взеха и колегите: доц. д-р Ек. Керемидарска, ас. д-р В. Спасова, гл. ас. д-р Св. Филипова, д-р Я. Митов,

Д. Павлова, А. Венев, Д. Стоилова, Д. Симеонова, Л. Желязков, В. Бумбарска, И. Миладинов.

През 2019 – 2020 г. специалистите в музея подготвиха и изнесоха поредица от публични лекции, слова и беседи пред гражданите на град Кюстендил и учащи се в основните и средни училища: **доц. д-р А. Джонев** – Слово по повод 141 г. от Освобождението на България в гр. Босилеград, Р. Сърбия, 1 март 2019 г.; Слово по повод 141 г. от Освобождението на България в Кюстендил, 3 март 2019 г.; Публична лекция на тема „Погромът в Босилеградско 15-16 май 1917 г.” пред студенти и гости в СУ „Св. Климент Охридски”, 18 март 2019 г.; Лекция за Първата световна война в Националния военен университет „Васил Левски”, В. Търново, 1 април 2019 г.; Участие в дискусия за Първата и Втората световна война пред обществеността на В. Търново, 2 април 2019 г.; Участие във възпоменателна вечер по повод деня на Западните български покрайнини, Босилеград, Р. Сърбия, 9 ноември 2019 г.; Слово за Ильо войвода пред дружество „Традиция”, 25 януари 2020 г.; Слово пред учениците от ЕГ „Д-р Петър Берон” за Кюстендилската акция за спасяването на българските евреи, 6 февруари 2020 г.; Лекция за Деня на будителите пред ученици от Първо основно училище /бивше Пето/; **Антон Венев** – Лекции за Освобождението на Кюстендил, 30 януари 2019 г., 29 януари 2020 г., читалище „Братство”, Кюстендил. Колегите **ас. Р. Спасов** и **гл. ас. В. Вандова** изнесоха поредица от неформални беседи пред гости и граждани на Кюстендил по време на проучването на археологически обект „Парк Галерията – 2” в Кюстендил.

Специалистите в музея участваха и в редица телевизионни поредици, документални филми и предавания: Документалната филмова поредица „Помни войната 1915 – 1918”, първа и втора част на Военния телевизионен канал (доц. д-р А. Джонев); Документалната поредица „1000 крачки” на БНТ 2 (доц. д-р А. Джонев, д-р Я. Митов, М. Таскова, В. Дебочички); Документалната филмова поредица „Олтарите на България” на БНТ 2 (доц. д-р А. Джонев, д-р Я. Митов, М. Таскова, В. Дебочички); БНТ – 2 „60 минути с култура” (М. Таскова, Я. Митов). Участия в предавания и интервюта в БНТ 1, БНТ 2, БНТ 4, БТВ, NOVA TV, Военен ТВ канал; ТВ „СКАТ”, ТВ „Евроком”, КТВ „Запад”; ТВ „Дартс”, ТВ „Планета” и др. (доц. д-р А. Джонев, гл. ас. д-р Св. Филипова, М. Таскова, д-р Я. Митов, ас. д-р В. Спасова, ас. Р. Спасов, В. Дебочички).

Участваха в десетки предавания на Българското национално радио (БНР), радио „Благоевград”, радио „Фокус”, радио „Дарик”, Радио VOX и др. Интервюта и информация за събития и прояви на музея са публикувани в сайтовете на Дарик, Фокус, Инфомрежа, Струма, Вяра, Българска телеграфна агенция и др.

Изготвени и издадени са следните научно-популярни брошури, дипляни и учебни помагала: **Митов, Я.** Църквите „Св. Никола” и „Покров Богородичен” в Слокощица, 2019, 24 с.; Туристическа тематична брошура. Проект СВ006.2.21.143 „Опазване на духовните светилища – устойчив туристически потенциал в Струмица и Кюстендил”. София 2020, 32 с; **Джонев, А.** Пътеводител на постоянната експозиция в къща музей „Димитър Пешев”; Дипляни за Асен Суйчмезов, Владимир Куртев, Димитър Пешев, Иван Момчилов, Петър Михалев и на къща музей „Димитър Пешев”; **Стайкова-Александрова, Л., Я. Митов.** Дипляна за Лапидариум „Пауталия”; **Таскова, М.** Учебни помагала по образователна програма „История и традиции” – 6 бр. /4 страници А4 формат/ и презентационен пет минутен филм. Подготвени и публикувани са още научнопопулярни статии в „Музеен вестник”, бр. 21, 2019 г., сп. „България – Македония” кн. 4-5, 2019 г., сп.

„Бюлетин”, Р. Сърбия (А. Джонев).

По време на извънредното положение в страната, в периода от 6 април до 17 май са публикувани ежедневно 37 бр. публикации във фейсбук страницата на музея за движимото и недвижимо културно наследство и дейността на музея (Д. Димитрова, Д. Стоичкова).

Проекти:

През 2019 и 2020 г. са подготвени, одобрени и финансирани от Министерството на културата следните шест проекта: Два проекта, през 2019 и 2020 г., за редовни теренни проучвания и полева консервация на обект „Парк-Галерията 2”, гр. Кюстендил (**ас. Р. Спасов, гл. ас. В. Вандова**); Проект „ДЕЦАТА И МУЗЕЯ. Културното наследство през призмата на детските ръце”, финансиран през 2018 и със срок на изпълнение от м. януари 2019 г. до 20 юли 2019 г. (**М. Таскова**); Проект „Изграждане и откриване на постоянна експозиция на открито – Лапидариум „Пауталия” в парка на Регионален исторически музей Кюстендил” (**Л. Стайкова-Александрова, д-р Я. Митов, В. Дебочички**), реализиран в периода м. юли – м. ноември 2019 г.; Проект за целева финансова помощ за организиране на IV Международна научна конференция „Музейните и архивни фондове – места на памет. Богатствата на музейните и архивни фондове”, Кюстендил, 3-5 октомври 2019 г., частично съфинансиран от Министерство на културата (**доц. д-р А. Джонев, В. Дебочички**); Проект „ДЕЦАТА И МУЗЕЯ II. История и традиции от детските ръце”, м. юни – м. ноември 2020 г.

Бюджет

Получената субсидия за 2019 г. е в размер на 648 836 лв. Преходният остатък от 2018 г. е 31 085 лв. Общо бюджетната субсидия е в размер на 679 721 лв. Разходите са 665 173 лв.

Получената субсидия за 2020 г. е в размер на 700 155 лв. Преходният остатък от 2019 г. е 14 548 лв. Общо бюджетната субсидия е в размер на 714 703 лв. Разходите са 688 773 лв. Преходният остатък за 2021 г. е в размер на 25 930 лв.

През 2019 и 2020 г. музеят е получил и допълнителни субсидии от Министерство на културата за изпълнение на пет проекта в размер на 61 234 лв. Целеви средства от МТСП – БТ Кюстендил по Програма за временна заетост на хора с увреждания през 2019 – 20 г. в размер на 34 653 лв.

Допълнителните собствени приходи от местна дейност през 2019 г. са в общ размер на 47 239 лв. От тях 8 569 лв. са преходен остатък от 2019 г. Собствени приходи през 2019 г.: от билети и беседи – 13 760 лв., от продажба на книги и сувенири – 9 102 лв., от дарения – 150 лв. и от наеми 540 лв. По договори за извършване на теренни археологически проучвания – 15 118 лв. Направените общо разходи от музея през 2019 г. са в размер 30 957 лв.

Собствени приходи от местна дейност през 2020 г. са в общ размер на 33 971 лв. От тях 16 282 лв. са преходен остатък от 2019 г. Собствени приходи през 2020 г.: от билети и беседи – 6 068 лв., от продажба на книги и сувенири – 3 728 лв., от дарения – 4 145 лв. и от наеми 470 лв. По договори за извършване на теренни археологически проучвания – 3 278 лв. Направените общо разходи от музея през 2020 г. са в размер 11 426 лв. Преходният остатък за 2021 г. е в размер на 22 545 лв.

Както вече посочихме, с настоящия отчет продължаваме да изпълняваме задължението си за отчетност, публичност и прозрачност. Както и да популяризираме работата на специалистите и всички работещи в музея, тъй като за обществеността остава „скрита” част от основната и съществената му дейност, насочена към опазване на богатото наследство на Кюстендил и региона.

Валентин Дебочички

Награда „Наследство” за образователната програма „История и традиции”

Регионален исторически музей – Кюстендил спечели награда „Наследство” на Сдружение „Български музеи” за 2020 г. в категория „Образователна инициатива”. За предходните години с нея са удостоени Национален музей на образованието – Габрово (2017 г.), Исторически музей – Разлог (2018 г.) и Регионален етнографски музей – Пловдив (2019 г.). Учредени през 2016 г., те са първите институционално установени награди, които служат за годишно отбелязване на най-добрите практики в българските музеи, членове на Сдружението, в съхраняването и популяризирането на културно-историческото наследство на страната ни. Съществуват и в още две категории – „Събития и работа с публики” и „Музей на годината”.

Инициативата, за която Музеят ни е награден, е „Децата и Музеят II. История и традиции от детските ръце”. Тя е финансирана от Министерството на културата чрез сесия за финансиране на проекти в областта на движимото културно наследство, музеите и визуалните изкуства с тема „Музеят като образователна среда” и надгражда предходната „Децата и Музеят. Култура и изкуство през призмата на детските ръце” от първото полугодие на 2019 г. Насочена е към предаване на знания за значими исторически събития и традиционни занаяти на деца от 4 до 12 годишна възраст чрез практични занимания и образователни дигитални и печатни помагала в шест тематични области. Те са обединени в една програма „История и традиции”, изпълнявана в два модула – практичен и теоретичен. Практичният включва детски ателиета за изработване на предмети по съответната тема. Теоретичният, осъществяван успоредно, се състои в представяне на образователна информация чрез учебни помагала в дигитална и печатна форма.



Традиционни занаяти – Тъкачество – 15-17, 21 октомври 2020 г.

Традиционни занаяти – Опинчарство – 19-21 ноември 2020 г.

Началото на трите занаята ни връща в каменната епоха. Затова в теоретичния модул започваме тяхното представяне чрез находки от новокаменната и каменно-медната епохи, пряко или косвено свързани с тях. За кошничарството това са земеделски оръдия на труда – костено рало и сърп от рог на елен. За опинчарството – каменни и костени гладилки за кожа и костени игли и шила, а за тъкачеството – тежести за стан и прешлени за вретено. По този начин привличаме вниманието на най-малките посетители на музея към неговите артефакти, експонирани в археологическата зала, в близост до която се осъществяват заниманията.

Във втората си част помагалата разглеждат кошничарството, опинчарството и тъкачеството като занаяти от близкото минало. В първите две участва майстор-кошничарят от с. Ваксево, Кюстендилско, Димчо Занев, който демонстрира плетене на кошница и кош, както и изработване на цървули. В книжните тела децата се запознават с кошничарска плетеница и с видове кошничарски изделия; с инструменти за рязане и пробиване на кожа (обли ножове, шила и зъмби), етапите за изработване на цървули – от обработката на кожата до зашиването ѝ, и с видове цървули; със суровината, от която се добива материала за тъкане – растителна и животинска, и с процеса на предене. На него посвещаваме последната част от помагалото за тъкачеството, в която следва да бъдат разграничени двата инструмента – хурка и вретено. Завършваме с една любопитна находка от района на Кюстендил – прешлен за вретено от каменно-медната епоха. Върху двете му половини има врязани знаци, два от които наподобяват съзвездията Голяма мечка и Лебед.

В дигиталните помагала използваме повече илюстративен материал, изразяващ същността на трите занаята. Това са снимки от демонстрацията на Димчо Занев; снимка на семейство цигани, плетящо с ивици от дървесна кора, от фото архива на краевода Йордан Захариев; снимка на Табаханата в Севлиево, на която се сушат кожи на тарги (дървени стойки), предварително осолени; снимки на дървения вертикален стан с тежести и на разбоя от Музея на текстилната индустрия в Сливен и др.

Историческите теми започват със „Средновековният Кюстендил”, с което правим преход от античната епоха, застъпена значително в другата ни образователна програма „Култура и изкуство в древността”, развита в рамките на гореспоменатия проект от 2019 г. Темата е и хронологическата връзка със следващите сфери, включващи събития от Възрожденския период и Новата история на България. Фокусът тук е Велбъждската битка, зададен в помагалата чрез нейно изображение от житийна икона на сръбския владетел Стефан III Дечански от манастира „Високи Дечани” в Косово и чрез карта на битката. Представяме и запазените паметници в Кюстендил от средновековния период, които днес са едни от туристическите атракции в града – Средновековната църква „Св. Георги”, Късноантичната и средновековната крепост на хълма Хисарлъка, Пирговата кула и джамията „Ахмед бей”.

Следващите две теми – „Освобождението на Кюстендил” и „Съединението на България и неговата защита”, представят в непосредствена хронологическа последователност значими за националната ни история събития. Това е периодът, обхващащ Априлското въстание (1876 г.) до Обявяване на Независимостта на България (22 септември 1908 г.). В образователните помагала въстанието присъства с неговите знамена. Разказваме за Руско-турската война от 1877 – 1878 г. с картина на руския художник Виктор Мазуровски от 1888 г., изобразяваща битката при с. Телиш (Плевенско), в която участват части, освободили Кюстендил на 29 януари 1878 г., както и с картините „Опълченци” и „Победа: ген. Гурко поздравява опълченците” на художника Васил Горанов. Обръщаме внимание на освободителите на Кюстендил и визията на героите чрез представяне на български опълченски и руски военни униформи.

Акцентът в първите десетилетия след Руско-турската война е върху шест важни дати – Освобождението на България, Подписването на Берлинския договор, Обявяването на Съединението, Началото и Края на Сръбско-българската война и Обявяването на Независимостта. Информация за тях е включена в историческия разказ, както в книжното тяло, така и в дигиталната презентация, в която всеки акт е онагледен с картини, достъпни в Интернет. И двете помагала завършват с Паметника „В памет на падналите за родината Рилци през войните 1912-1913-1915-1918 години”, разположен в централната градска част на Кюстендил, като пример за места на памет.

Тази и още допълнителна информация е включена в общо шестте дигитални петминутни филмови презентации и в шестте книжни помагала, всяко в обем 4 пълноцветни страници, А4 формат и печат в 1000 копия. В рамките на инициативата са изработени възстановки за деца и възрастни на мъжка средновековна ризница и железен плетен шлем от занаятчията Камен Евтимов („Работилница Хала”) от Перник. Ушити са и възстановки на руски военни униформи от Освободителната война – от Лейбгвардейски Московски и Лейбгвардейски Егерски полк, и на традиционно облекло за деца – ямурлук и кюстендилска сая, от Катя Хаджийска – Кет. Те допълват гардероба на Специализирания детски кът и предоставят възможност за преобличане и преобразяване.



Предложената образователна инициатива е малък пример на неформално образование, което допринася за разширяване на възможностите за обучение със стремеж да отговори на нуждите на различните интелигентности при децата и да разшири методите и похватите в обучението на подрастващите. Свободата на това обучение допринася за креативността и оригиналността на средата, в която се реализира дейността. Те се съдържат в метода и подхода за постигане на музейно образование, базиращи се на истината, че се учим, като вършим неща. Крайният продукт, изработен от участниците, е свързан с историческия момент, представен чрез него. Чрез емоцията от работата с ръце се съпреживяват посланията на миналото и се усвояват нови знания на безсъзнателно ниво. Реализира се така нареченото непреднамерено запомняне. Стремехът ни е да създадем положителни емоции, които да останат в детското съзнание и памет, така че да окажат влияние върху неговото възпитание и личностно израстване, както и възприетото непреднамерено и на безсъзнателно ниво познание в една по-голяма възраст да благоприятства високата активност на съзнанието, в чиято сфера се извършва преднамереното запомняне.

Мирослава Таскова

ДА СЪБУДИШ ЗЕМЯТА ...

Археологическо наблюдение на реконструкцията на ул. „Цар Михаил” в гр. Кюстендил през 2020 г.

През месеците юли – август 2020 г. във връзка с реконструкцията на ул. „Цар Михаил” в участъка от бул. „Демокрация” до кръстовището с ул. „Мориц Леви” беше проведено археологическо наблюдение с цел недопускане нарушаването на археологически структури при извършване на изкопни работи на обекта. Наблюдението бе осъществено от екип на РИМ – Кюстендил: Димитрина Павлова – научен ръководител; Лидия Стайкова-Александрова – научен консултант; Росита Стоянова – технически сътрудник. Геодезия и архитектурно заснемане – инж. Драгомира Атанасова.

Улица „Цар Михаил” е разположена в югоизточната част на укрепената площ на Пауталия, т.е. в зона А на „Архитектурен и археологически резерват „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил”. В близост до улицата, в южна посока, се намира *decumanus I* от обект „Поликлиника”, проучен през 1976 – 1977 г. от Людмила Русева-Слокоска. От изток са разположени големите терми от II в. В западна посока е обект „Миньорски дом”, където по данни от научния архив на РИМ – Кюстендил, при изкопните дейности за основите на новостроящия се Миньорски дом (1953 г.) са намерени зидове от антични сгради, колони, капители, питоси, жертвеник и др., а на 07.03.1953 г. и подова мозайка, публикувана през 1960 г. от Люба Огненова. На около 20 м западно от наблюдавания участък от ул. „Цар Михаил” през 2018 г. е проучена част от архитектурен комплекс, включващ сектор от улица и три помещения от сграда, развиваща се северно от улицата, датирани в късноантичната епоха. Според научния ръководител Румен Спасов от РИМ – Кюстендил, резултатите от проучването кореспондират с данните от най-близкия проучен обект – „Дом на миньора” (2004 г.).

Реконструкцията на ул. „Цар Михаил” се състоеше в подмяна на асфалтовата настилка, поставяне на бордюри, оформяне на тротоари и повдигане на нисък участък, т.е. извършване на изкопни дейности до 0,45 – 0,50 м дълбочина.



Обр. 1 Сондаж - общ поглед

Археологическата структура е позиционирана в източния профил на сондажа, ориентирана северозапад – югоизток с максимална запазена височина в суперструкция 1,50 м и ширина 1,40 м. Запазени са два реда и частично трети от антични тухли, а под тях ред от 3 броя речни камъни, като спойката е от розов хоросан, примесен с дребни парчета тухла. Градежът на зида е лицев, изграден в техника опус микстум (*opus mixtum*) върху цокъл от каменен блок с размери дължина 1,40 м и ширина 0,40 м. Северният ъгъл непосредствено до него е изграден от два реда тухли. От юг е поставен преупотребен каменен блок. Поради невъзможност за разширяване на сондажа, в дълбочина се разкриха едва 0,20 м от втори каменен блок със същата дължина и два реда тухли в северния ъгъл (Обр. 2).



Обр. 2 Късноантичен зид

В южния профил на сондажа се забелязват следи от деструкции (фрагменти от антични тухли, розов хоросан и тъмен горял пласт с множество дребни въглени), които кореспондират с потвърдените по археологически път разрушения в Пауталия при варварски нападения и последвали „ремонт” на сгради и улици, както и намерените колективни монетни находки. При проучването на обект „Поликлиника” през 1976 г. от Л. Русева-Слокоска е открита колективна находка, състояща се от 265 бр. монети, обхващащи периода от 302/303 – 395/408 г., т.е. първата четвърт на V в. Според Светослава Филипова, нумизмат в РИМ – Кюстендил, най-късно отсечените емисии монети

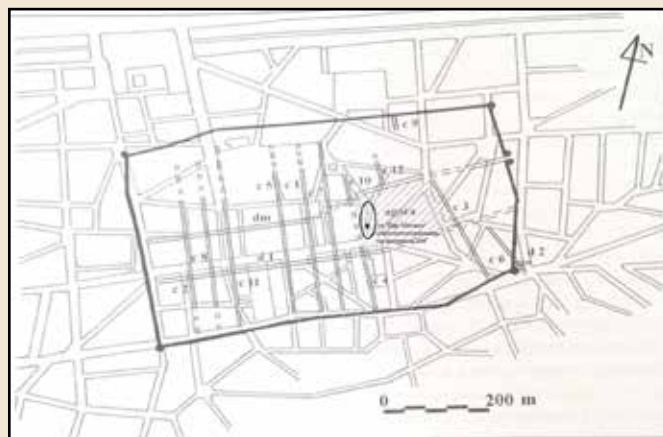
от колективните находки маркират причините за укриване или разрушаването на сградите, в които са намерени. В западния профил на сондажа, на дълбочина 1,30 м, се намира водопроводната тръба, „благодарение” на която беше намерен античният зид. Оскъдните фрагменти от битова керамика водят до предположението, че археологическата структура е част от обществена постройка. Техниката на градеж и използваните строителни материали отнасят зида към късноантичния период на Пауталия, вероятно в IV в.

Пауталия получава градски статут в началото на II в., планирането и застрояването ѝ е на типичния римски град – изгражда се улична мрежа, която дели града на правоъгълни квартали (инсули), централна широка улица (*decumanus maximus*), пресичаща града с посока изток – запад, централна градска част с площад (*forum/agera*), обществени сгради, необходими за функционирането на органите на местно самоуправление, представителна улица с магазини, обществени бани (*thermae*), укрепителната система и др. Градските площади от античната епоха до днес са център на обществения живот в градовете. На римския форум са били издигани статуите на императори, жреци и видни граждани. Голяма част от живота на жителите на градовете в Империята, в това число и на пауталийските граждани, протичал на форума. Тук се сключвали споразумения и се вземали важни решения.

Археологическите проучвания в Кюстендил до този момент не са довели до разкриване на градския площад на антична Пауталия. Има множество хипотези относно локализацията му.

Новооткритият през 2020 г. късноантичен зид добави още един шрих върху картата на Пауталия. Зоната, в която попада, е един от вариантите за местоположението на агората на Пауталия, предложен от Л. Русева-Слокоска – вариант II. Той е приет за най-приемлив и от В. Кацарова, която предлага вариант, при който градският площад (*forum/agera*) на Пауталия отстои малко по-източно от този на Л.Слокоска (Обр. 3).

Няколко са факторите, подкрепящи предложението на В. Кацарова: инсулата, заключена между *decumanus maximus* и *decumanus I*, има по-големи размери от останалите инсули. Разкритата при обект „Поликлиника” представителна улица (*decumanus I*) има по-голяма широчина (17,30 м) в източната си част, за разлика от продължението и при обект „Ларго”. Оформлението на уширената част е с



Обр. 3 План на Пауталия с разкритите части от улици и предполагаемото място на агората (по В. Кацарова, 2005) с нанесена ул. „Цар Михаил”

бордюри, оформени като стъпала и широки тротоари с колонади и портици с йонийски ордер. Подобно архитектурно решение липсва при другите улици на Пауталия. Това оформление е характерен архитектурен акцент, свързан с подходи към централната част на града и местата за обществени събирания. От южната страна на улицата са разкрити магазини. В северна посока (т.е. в същата, в която се намира и новооткритият античен зид) е разкрит зид с представителен вход – широк 4,70 м, с три гранитни стъпала. За него е предположено, че принадлежи на голяма обществена сграда или вход към ареята на форума. В подкрепа на варианта за местоположение на форума, даден от В. Кацарова, е и непосредствената близост от изток на големите обществени бани (*thermae*), изградени във II в., както и на по-малките обществени терми от края на II и началото на III в., разкрити на ул. „Михаил Шишман”. Обществените бани са били едни от първите сгради, строени в новоосновените или завладени от Римската империя градове. Големи на площ, те са издигани в непосредствена близост до градския площад, с фасада към някоя от двете централни улици. Римските бани са по-скоро средищни центрове, където гражданите прекарвали голяма част от деня си в занимания със спорт, музика, литература, политика, предлагала се храна и т.н.

Тези данни в голяма степен локализируют градския площад (*forum/agera*) на Пауталия именно в тази зона на града. Късноантичният зид, намерен на ул. „Цар Михаил”, представлява недвижима културна ценност, като част от археологическа структура. Бъдещи проучвания биха осветили въпроса, към каква сграда от агората принадлежи.

КРАТКИ СЪПКИ ПО ПЪТЯ НА РЕСТАВРАЦИЯТА НА КЕРАМИКА



Доизграждане на оригинален съд с пластичен материал

Възстановяването на масовия керамичен материал от археологически обекти е процес, който предполага дълго и обстойно проучване. В ателието за реставрация постъпват археологически находки, открити при разкопки, с изключителна историческа информация. Това предполага и тяхното подробно проучване, реставрация и максимално запазване.

Находките, още при откриването им, са съпътствани с важна информация за обекта, местонамирането им, дълбочина, на която са открити и т.н. Тези подробности се съхраняват и вписват в паспорт, изготвен от реставратора. В този документ се описва и състоянието на предмета преди реставрация и след това, до достигането на оригиналната форма на находката. Към описанието е желателно да има и снимков материал, визуализиращ етапите на реконструкция.

В по-голямата си част находките са фрагментирани. Всеки фрагмент е подложен на физико-химично изследване – здравина на структурата, издръжливост на натиск и химикали, плътност и порьозност. Този процес е от изключителна важност, поради следващите етапи на реставрацията и консервацията на предмета. Не във всеки случай се налага, но се допуска и почистването с киселина при упоритите наслоявания от варовик и органични компоненти от почвата, в която са намерени глинени предмети. В зависимост от натлъстяването им, се прилагат методи като потапяне във вана с киселина, компреси или само повърхностно почистване с тампон и разтвор.



Етап от реставрацията - ретуш

След достигане на необходимия резултат фрагментът се измива с деминерализирана вода, подлага се на умерено сушене и е подготвен за сглобяване. Фрагментите се ситирират един към друг, като е желателно това да става по метода на първоначалното изграждане на съда, от дъното, през стените, към устието. Невинаги, обаче, се прилага тази закономерност, поради липсващи фрагменти. Лепилото за керамичните находки е предимно синтетично, бързосъхнещо, като помощни материали се използва хартиено тиксо,

щипки. Процесът на сглобяване на съд, статуетка или друга глинена форма може да отнеме доста време, за да се достигне максимална точност на оригинала. Вече събраната форма подлежи на ретуш или запълване на пукнатините, получени между парченцата глина. Един от най-използваните за тази цел материал е гипсът. Бързостягащият алабастров материал е доказано подходящ не само за предаване на завършен вид на керамичните форми, но и за тяхната здравина и якост. Поради белотата на материала, се налага повърхностна намеса с тониращи бои /темпера, акрил или пигменти/. При наличието на декорация, украса или дръжки, които не са цялостни, те отново се дорисуват или изграждат с пластичния материал, като се следва оригинала.

Вече постигнатата форма се консервира с подходящи химикали, които освен да заздравят повърхността са предназначени и да предпазят находката от микроорганизми.



Краен резултат на реставриран съд

Съхраняването на вече реставрираните керамични находки е от деликатен характер. Предметите най-често се повреждат, когато са поставени един в друг. Като цяло те са инертни и не са чувствителни към светлина. Обикновено музеите се стремят да съхраняват артефактите при стабилна температура от 20°C ± 3°. Находките, открити във по-влажна или дори водна среда, се съхраняват при по-ниска температура. Потенциала за повреда на глинени изделия близо до прозорци, камини и външни стени може да създаде нестабилна среда и колебания в температурата, което води до повреда. Преместването и движението на вече реставрирания предмет е необходимо да бъде придържан за най-здравата му част – отдолу с две ръце. За да се избегне пренасянето на микроорганизми на ръцете трябва да има предпазни ръкавици.

Иновативни методи в реставрацията

С навлизането на високите технологии и в реставрацията, физико-химичното и технокотехнологично изследване на керамичните находки се улеснява. Обстойното проучване се описва и съхранява на електронен носител за пълна информация. Това позволява и видео проследяването на етапите от реставрация с 3D изобразяване. Тенденция е и използването на 3D принтер за възстановяване с изключителна точност на липсващите фрагменти. Дигитализацията, визуализацията и пресъздаването на обекти, местоположения и събития са процеси, считани от редица световни организации за технологии на бъдещето. Вече са разработени цялостни решения и крайни устройства, които да подготвят масовите потребители за тези технологии. Примери за това са различни по вид и цена 3D скенери, уеб платформи

за споделяне на дигитални модели, 3D принтери и други. Независимо от наличието на тези решения все още съществуват редица предизвикателства, както от научна и изследователска гледна точка, така и от чисто приложна. Тримерно моделиране, дигитализация, визуализация и прототипиране, създаване на човеко-машинни системи на базата на мултимодални интерфейси, включително на био- и невронна обратна връзка са само част от иновативните научноизследователски дейности, изпълнявани от учените.

Дигитализация и визуализиране

Две от най-популярните технологии за дигитализация на обекти са базирани на подходи с използване на цифрови камери и 3D скенери. При първия метод се извършва заснемане на обекта от всички възможни позиции, като целта е всеки пиксел от изображенията да е заснет от минимум две различни позиции, а след това чрез редица математически изчисления и принципите на триангулация се създава тримерният обект. Постигането на висококачествено изображение с добра детайлност изисква скъпа апаратура.

Вторият по-съвременен метод за дигитализация на обекти с най-различна форма и характеристики е чрез 3D скенери. Някои от тези устройства се интегрират към мобилни платформи като таблети и дори смартфони, други работят самостоятелно, а трети се ползват в комбинация с компютърни системи, към които се предават суровите данни за допълнителна обработка и генериране на тримерните модели. Например, вече са сканирани над 50 артефакта от различни епохи, съхранявани в музеи в Силистра. Сканирана е и реплика на Боровското тракийско съкровище, намираща се в Регионален исторически музей – Русе, както и десетки обекти от музея в румънския град Кълъраш, включващи артефакти от праисторическата епоха, от Античността и от Средновековието.



Иновативна 3D технология от Русенския университет „Ангел Кънчев“ в помощ на реставрацията <https://www.uni-ruse.bg/Departments/Telekomunikatsii/news>

В музейните зали все повече навлиза електронната информация. Възможността посетителят да избере от електронно табло, какво иска да разгледа, дава възможност и за реставрацията. Откъде е открита находката, как е възстановена и крайният резултат, поставен във витрината пред него.

Процесът на реставрация и консервация на находки е не само наука, а и изкуство.

МОНЕТНИ РЕФОРМИ В ПЕРИОДА НА КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

Промените политически и икономически условия в средата и края на III в. налагат коренни промени в организацията на Римската империя. С реформите на император Диоклетиан (284 – 305) приключва т. нар. система на „Принципата“ и започва последният етап от развитието на Римската империя – „Доминатът“. Слага се и началото на окончателното разделяне на империята на Източна и Западна.



Обр. 1 Ауреус на Диоклетиан (284 – 305 г.)

През втората половина на III в. Римската империя успява временно да преодолее кризата и да отхвърли външната опасност, предизвикана от племената на готите, чрез съсредоточаване на военни сили на Балканския полуостров. Стабилизирането минава през административна и военна реорганизация, която започва от Долнодунавските области, като река Дунав отново става държавна граница.



Обр. 2 Аргентеус на Диоклетиан (284 – 305 г.)

Идвайки на власт през 284 г., Диоклетиан провежда основна реорганизация на цялото имперско управление. В основата на всички мерки, предприети от Диоклетиан и след това усъвършенствани при Константин Велики (306 – 337), лежи намерението да се укрепи разклатеният в размирния III в. авторитет на императора и да се засили неговата власт. Оттук и стремежът не



Обр. 3 Фолис на Диоклетиан (284 – 305 г.)

само да се ограничи влиянието на сената и на останалите, родени в републиканското минало на Рим фактори, но и точно да се регламентират компетенциите на всички отделни управленчески



Обр. 4 Фракция на Максимиан Херкулий, сечена в Кизик (286 – 310 г.)

етажи, като по този начин се възпрепятства всяко по-значително струпване на властови лостове. Цивилното и военното, централното и провинциалното управление са отделени едно от друго. Отделните управленчески клонове се свързват и обединяват от личността на императора, който стои на върха на йерархическото държавно устройство. Осъзнавайки, че един император не би се справил с огромната Римска империя и без да жертва принципа за целокупност на монархията, използвайки съуправлението, Диоклетиан създава доста изкуствена система на разпределение на императорската власт. Опирайки се на известния от ранноримско време институт на сърегентството, той създава четворка управленска колегия, състояща се от двама августи и двама цезари. Цезарите са избирани по заслуги и осиновявани от августите. Решено е двадесет години след идване на власт на августите те да бъдат сменени от цезарите. Подялбата на империята между двама августи и създаването на „Цезариата“ като втори по важност институт е опит да се ограничи до минимум възможността от узурпация на властта. Към тази четворка е създаден стегнат административен апарат, въведен е строг церемониал и безпрекословно подчинение. Вътрешната същност на властта се променя и се създават предпоставките за преминаване към доминат, когато императорът вече не е пръв между равни, а „господар и бог“ – „dominus“, по отношение на цялото население на огромната империя без разлика от ранга и съсловната принадлежност на хората. Предприетата от Диоклетиан реорганизация на провинциите слага край на привилегированото положение на Италия и премахва разделението на императорски и сенатски провинции. Управлението на всички провинции е подчинено на императора, като по-обширните са разделени. При Диоклетиан провинциите в империята наброяват 100, като през V в. достигат до 120. Империята е разделена на 12 диоцеца. Започналата още при император Аврелиан (270 – 275) реорганизация на Балканските провинции на империята е продължена при Диоклетиан. От старите провинции Тракия и Долна Мизия е образуван диоцез Тракия, който е част от Източната префектура. Същевременно от двете стари провинции се образуват шест нови – същинска Тракия с главен град Филипопол, Европа с главен град Евдоксиопол, Родопа с главен град Енос, Хемимонт с главен град Хадрианопол, Долна Мизия с главен град Марцианопол и Скития с главен град Томи.

Като отстъпва част от своите отвъддунавски територии, влизащи до 272 г. в няколко провинции под общото име Дакия, прехвърляйки част от населението, административния и военния апарат на юг от Дунав, Рим създава нов диоцез – Дакия. Новият диоцез обхваща днешната Северозападна и част от Югозападна България, Сърбия и части от Северна Македония и на изток граничи с диоцеца Тракия. Границата между двата диоцеца – Дакия и Тракия, минава по р. Утус (Вит), прохода Суки (Траянови Врата) и р. Нестос (Места).

В диоцеца Дакия са включени пет провинции – Крайбрежна Дакия с главен град Рациария, Вътрешна Дакия с главен град Сердика, Горна или Първа Мизия с главен град Виминациум, Дардания с главен град Скупи и Превалитана с главен град Скодра.

В територията на Вътрешна Дакия влизат градските територии на Сердика, Пауталия, Германия, Найсос и Ремесиана. На юг от Вътрешна Дакия е разположена територията на провинция Macedonia Salutaris, която след 451 г. е трансформирана в Macedonia Secunda, където са териториите на късноантичния град при днешния Сандански, Стоби, Пелагония (Битоля),

Лихнида (Охрид), достигайки до адриатическото крайбрежие и Дирахион (Драч). Към средата на IV в. от трите диоцеца Дакия, Македония и Панония е образувана префектура Илирик. Военната власт е отделена от гражданското управление, за да се предотвратят опитите за отцепване на отделни



Обр. 5 Редуциран фолис на Константин I (306 – 337 г.)

провинции от територията на империята. Армията е разделена на две групи: погранични и вътрешни войски. Цивилното управление на една провинция се подчинява на провинциалния наместник, а военното на дукс, ръководещ командването на войската в една или в няколко провинции.



Обр. 6 Редуциран фолис на Лициний I (308 – 324 г.)

През III в. римската монетна система е в криза. Последица от това е не само изключително силното покачване на цените, но и повсеместното преминаване към разменна търговия и натурално стопанство. Заедно с административната и военната реформа император Диоклетиан си поставя за задача да стабилизира монетната система и провежда през 294 г. монетна реформа. С реформата на император Диоклетиан златните монети – ауреуси (*aureus*), се установяват на 1/60 от либрата (327,25 гр.) и са с теоретично тегло 5,45 гр. (Обр. 1). До края на Първата тетрархия техните тегла варират в границите на 4,35 – 6,65 гр., като в



Обр. 7 Салид на Константин I (306 – 337 г.)

повечето монетарници средното установено тегло е 5,30 гр., т.е. отклонението от нормата е съвсем малко. Сребърните монети (*аргентеуси*) са с тегло 1/96 от либрата, т.е. теоретичното им тегло е 3,41 гр. (Обр. 2). При сребърните монети се забелязват по-големи отклонения в различните монетарници



Обр. 8 Семис на Константин I (306 – 337 г.)



на империята, като теглото им варира от 2,00 до 4,00 гр. с концентрация в диапазона 3,00 – 3,30 гр. Диоклетиан въвежда в обращение нова бронзова монета – фолис със съдържание на около 4 % сребро и диаметър 25 – 27 мм (Обр. 3). До 306 г. теглото на фолисите варира в границите на 8,50 – 11,00 гр., като в западните и централните монетарници на



Обр. 9 Тремис на Валентиниан III (425 – 455 г.)

империята концентрацията на теглата на монетите е в рамките на 8,50 – 10,50 гр., а в Балканските и източните монетарници долната граница е 9,00 – 9,50 гр. Теглото от 10,30 гр. отговаря на 1/32 от либратата. Заедно с фолисите се сечат и бронзови монети с тегло около 3,00 гр., върху лицата на които императорът е изобразен с лъчиста корона (Обр. 4), както и съвсем малките номинали с теоретично тегло около 1,30 гр. и с изображение на главата на императора с лавров венец, чието сечене се прекратява след 301 г. с издаването на Едикта на Диоклетиан за пределните цени.

Едиктът е опит за поставяне на изкуствени административни прегради срещу покачването на цените. Цената на либра злато се определя за не по-голяма от 50 000 денарии. Едиктът определя максималните цени на различните стоки и заплащането на видовете труд. Твърдото фиксиране на тарифите е причинено от стремежа да се ограничи спекулативното покачване на цените и лихварството. Законът е въведен за кратко в областите на Диоклетиан и Галерий, т.е. в Мала Азия и Балканите.

От началото на IV в. започва постепенно намаляване на параметрите на фолиса. През 307 г. той търпи две редукции. Първата е през пролетта, отначало в монетарниците на Лондон, Трир и Лион. Теглото на фолиса спада до 1/40 от либратата, т.е. 8,18 гр. В края на същата година следва втора редукция: теглото му става 6,80 гр., или 1/48 от либратата. Редукциите са иницирани от Константин I и въведени първо в монетните дворове на западните и централните провинции на Римската империя (Обр. 5), възприети са и от Максенций (306 – 312) за Рим и Картаген. В източните монетарници новите стандарти навлизат по-бавно и теглото на фолисите е по-скоро плаващо, отколкото рязко намаляващо.



Обр. 10 Милиарензий на Константин I (306 – 337 г.)

След отстраняването от властта на Максимин Даза (305 – 313) от Лициний I (308 – 324) и Константин I през 313 г. следва нова редукция на фолиса – 1/96 част от либратата с диаметър 18-19 мм и тегло 3,36 гр. (Обр. 6).

Създадената с монетната реформа на император Аврелиан мрежа от монетарници, наследили провинциалните ателиета и следващи традициите на Римската монетарница, е доразвита от Диоклетиан. През 294 г. при провеждане на монетната реформа в империята функционират единадесет монетарници – в Тревери, Лугдунум,

Тицинум, Аквилея, Рим, Сисция, Хераклея, Никомедия, Кизик, Антиохия и Александрия. През 296 г. започва да функционира монетарницата в Картаген; през 297 г. – в Лондиниум (Лондон); през 298 г. – в Тесалоника; през 304 г. – в Сердика. Така на Балканите действат три монетарници, всичките със стари традиции в монетосеченето.

Една от основните цели, които си поставя Константин I, е създаването на нова, стабилна монетна система. В основата на тази система лежи златният солид (Обр. 7), въведен след 312 г. в монетарниците, намиращи се във владенията от него територии. Солидът е с тегло 1/72 част от либратата (327,45 гр.), т.е. 4,55 гр. Новата монета започва да се сече първоначално в Трир, след което и в монетарниците на Тицинум, Аквилея, Рим и Остия. До 324 г. (победата на Константин I над Лициний I и началото на самостоятелното му управление над империята) едновременно се сечат две златни монети: ауреусът в монетарниците на източните провинции, които са във владение на Лициний, и новият солид в териториите на Константин I.

Солидът като монетна единица показва изключителна стабилност и се запазва в продължение на хилядолетие, като представлява база за по-късното византийско монетосечене. Сечат се и две подразделения на солида: семис (или лек солид) с теоретично тегло 2,27 гр. (Обр. 8) и тремис (1/3 от солида) с тегло 1,71 гр. (Обр. 9).



Обр. 11 Силиква на Констанций II (324 – 361 г.)

С реформата на Константин I златото се налага като изключителен паричен стандарт и сеченето на парични знаци от други метали (сребро и бронз) се явяват негови символи, а не независими по своята същност мерки за стойност. С нарастване ролята на златото се увеличава значението на възникналото още през „Принципата“ „*Sacrae largitiones*“ (Държавно съкровище). Основната функция на ведомството е събирането на данъците, доставянето им в хазната и изработката на монетите. Нарастването на значението му се отразява в повишаване статуса на неговия ръководител, който става „Комес на държавното съкровище“ („*Comes sacrarum largitionum*“). Той отговаря за златните рудници и монетните дворове на територията на цялата империя, за изплащане на паричните „стипендии“ и донативи на войниците и чиновниците.

При управлението на Константин I се сечат и две сребърни монети: милиарензий с теоретично тегло 4,55 гр., или 1/72 от сребърната либра (Обр. 10), и 1/1000 от златната и силиква (*siliqua auri*) с тегло 3,41 гр., или 1/96 от сребърната либра и 1/1728 от златната (Обр. 11).

При наследниците на Константин I след 340 г. милиарензият се сече по два стандарта – тежък милиарензий с теоретично тегло 5,45 гр., което отговаря на 1/60 от сребърната либра, и лек милиарензий с тегло 4,55 гр., отговарящ на 1/72 от либратата (Обр. 12).

При силиквата също се появяват две вариации – освен въведената от Константин I тежка силиква се сечат и половин силикви с тегло 1,13 гр. След 378 г. сеченето на сребърни монети продължава в западните монетарници на империята с някои прекъсвания. От източните монетарници сребро се сече само в столицата Константинопол и след едно прекъсване в периода 388 – 408 г. и в Тесалоника.



Обр. 12 Лек милиарензий на Теодосий II (402 – 450 г.)

Монетите от посребрен бронз, които се сечат между 324 – 340 г., първоначално тежат 3,24 гр., което тегло към края на периода е редуцирано на 1,94 гр. Съдържанието на сребърното покритие също намалява, а впоследствие не се и поставя.

От 318 г. в западните монетарници, контролирани от Константин I, се въвежда системата на последователно доминиращи типове на изображенията и надписите върху реверсите на монетите. След 324 г., когато императорът остава едноличен владетел на огромната империя, тази система става задължителна за всички монетни ателиета, като принципът се запазва и при неговите наследници чак до края на V в.

Константин I доразвива системата на монетарници, наследена от Диоклетиан, и през 326 г. започва да работи ателието в Константинопол. Още по времето на борбата за власт, Константин оценява нуждата от нова столица, която трябва да позволи по-ефективното управление на държавата и да е тясно свързана с процъфтяващите и отлично защитени източни провинции, които са с по-добре развито стопанство и по-голяма гъстота на населението. Освен това е необходимо да се утвърди идеята на домината, който има противници сред сенаторите в Рим, все още свързани с традициите на Републиката и Принципата. Изборът на Константин I пада върху старата гръцка колония Бизантион, разположена на европейското крайбрежие на Босфора. Мястото е избрано с гениална точност. На границата между два континента, достъпна по суша само от северозапад, новата столица притежава огромна стратегическа позиция. Освен това, тя владее транспорта между Европа и Азия, както и водния път от Егейско към Черно море и бързо се превръща в най-важен търговски център на тогавашния свят. На 11 май 330 г. Новият Рим (*Roma Nova*) е тържествено осветен и приема името на Константин Велики – Константинопол. С преместването на столицата се измества центърът на тежестта на античния средиземноморски свят от запад към изток. Земите на Балканския полуостров се превръщат в естествен хинтерланд на новата столица, като се променя тяхното икономическо, политическо и стратегическо значение. В тях се съсредоточават военни части, чиято задача е опазването на подстъпите към столицата, влагат се средства за укрепяване на Дунавския лимес, на градовете и съобщителните линии.



Обр. 13 Майорина (Æ 2) на Констанций II (324 – 361 г.)

Вторият акт, ознаменуващ окончателната победа на *Pars Orientis*, е въвеждането на християнството като държавна религия. Императорският култ, въведен от Октавиан Август, не може да бъде санкция на абсолютната власт. Единствената възможност е да се търси опора



в най-силното верско течение – християнството и стройната организация на неговата църква, и като те се подчинят на волята на господаря, да се създаде единна държавна религия. Най-значимият акт на манифестация на християнизиранието на римската държава по времето на Константин I е провеждането на Първия Вселенски събор в Никея през 325 г., където се поставят догматичните и каноничните основи на християнската църква.



Обр. 14 Майорина (Æ 1) на Юлиан II (355 – 363 г.)

Завещавайки властта като свой патроним, Константин I залага основите на бъдещите противоречия между наследниците си. Проблемите между тях неминуемо водят до нестабилност в империята, която се отразява и върху монетосеченето. Теглото на бронзовите номинали продължава да намалява. През 346/348 г. Констанций II (324 – 361) и Констанс (333 – 350) провеждат монетна реформа, която цели стабилизирането на бронзовите номинали и съотношението между тях, като се увеличават теглата им. Въвеждат се три номинала – майорина (Обр. 13), центенионалис и нумос /Æ2, Æ3, Æ4/. Монетната реформа бързо претърпява поражение. Още през 348 г. започват да се сечат монети с номинал Æ2 с две стойности – 1/60 и 1/72 от либрата. Тежкия номинал излиза от употреба и след 354 г. до края на управлението на Констанций II повече не се сече. През 355 г. започва сеченето на номинал Æ4. Отсечените монети са



Обр. 15 Центенионалис (Æ 2) на Теодосий I (379 – 395 г.)

в огромно количество, но със занижено качество на изработка, като параметрите им постепенно намаляват. Инфлационните процеси се отразяват както върху външния им вид, така и върху теглата им, които варират в голям диапазон.

От 361 г. могат да се проследят четири бронзови номинала – Æ1, Æ2, Æ3 и Æ4. Император Юлиан II (355 – 363) възстановява сеченето на тежкия бронзов номинал. Това е Диоклетиановия фолис, с леко редуцирано тегло от 8,8 гр. (Обр. 14). Неговото сечене продължава при императорите Йовиан (363 – 364), Валентиниан I (364 – 375) и Валенс (364 – 378).

Става въпрос за споменатия в Теодосиевия кодекс „*nummus decargyrus*“, или „*pesunia maiorina*“ (като не трябва да се забравя, че под това име до появата на номинала Æ1 се приема монетата с номинал Æ2, сечена при Констанций II), равен на 100 нумии, или 40 денария, т.е. 1/60 част от солида. Монетната реформа на император Грациан (367 – 383) през 381 г. регламентира сеченето на три номинала бронзови монети – Æ2, Æ3 и Æ4 в съотношение 1: 1/2: 1/4. Монетите с номинал Æ2 и тегло около 5,50 гр., които отговарят на стандарта на тежката монета на Констанций II от реформата през 346 – 348 г., се сечат при Грациан, Валентиниан II (375 – 392) и Теодосий I (379 – 395). Това вероятно е споменатият в Теодосиевия кодекс „центенионалис“ (Обр. 15), т.е. 1/100 част от солида, съдържаща 60 нумии, или 24 денария. Повечето от императорите в края на IV в. сечат реално най-разпространения бронзов номинал Æ3 с тегло около 2,6 гр. При Теодосий I и неговите наследници започва и сеченето на малката бронзова монета с тегло 1,3 гр. През 395 г. Теодосий I издава едикт за демонетизирането на емисиите с номинал Æ2. На практика остава да се сечат единствено малките номинали.

В началото на съвместното си управление, в периода 364 – 368 г., двамата императори Валентиниан I и Валенс провеждат монетна реформа, засягаща златните и сребърните номинали. Салидът (Обр. 16) вече съдържа 99,5% чисто злато и е отбелязан със съкращението ОВ (*Obryziacus*). Промените засягат и сребърните монети, които се означават със сиглите P/PS/PVS (*Pusulatus*) и съдържат 97,5 – 98% сребро с намалено съдържание на мед. Реформата е наложена от необходимостта от контрол над сеченето на монети и на първо място – на златните и сребърните. Според закона на Валентиниан I и Валенс златните монети с намалено съдържание на злато от предходните емисии е следвало да бъдат претопени, а новите емисии да се изработят от „пречистено злато“. По този начин с реформата се задоволяват претенциите на федератите и „варварите“, които от управлението на Констанций II вече са неизменна част от елитната римска войска, за изплащане на заплатите им със златни монети, отговарящи по тегло и съдържание на метала на утвърдените стандарти.

През втората половина на IV в. на Балканите започват важни икономически, политически



Обр. 16 Салид на Валенс (364 – 378 г.)

и етнически промени, които слагат края на сравнително спокойното и мирно развитие на източните и централни балкански области, започнало в 70-те години на III в., и бележат началото на продължителен период на нашествия на идващите от север племена. С началото на преселението на народите пред империята изразват нови проблеми с необозрими последици. Балканските провинции на Източната Римска империя се превръщат в арена на продължителни битки с идващите от север племена, които с кратки прекъсвания се водят до края на V в. и предизвикват политическа и икономическа криза, която естествено се отразява и върху монетосеченето.

Салидът остава стабилна монетна единица, въпреки наблюдаваните се малки отклонения в теглото ѝ (Обр. 17). Сребърни монети почти не



Обр. 17 Салид на Зенон (474 – 491 г.)

се сечат. При медните номинали положението е катастрофално. Липсват сведения в историческите извори за наименованието на монетите с номинали Æ3 и Æ4, като дори се допуска, че те не са отделни номинали, а промяната в теглата и диаметрите е промяна на параметрите на един номинал. В средата на V в. съотношението между солида и нумията (което при Константин I е в съотношение 1/6000) е променено на 1 към 7000 – 7200. Инфлацията и обезценяването на медните номинали, особено след средата на V в., когато се сечат изключително монети с номинал Æ4, води дотам, че в началото на управлението на Анастасий I (491 – 518) един солид е равен на 16 800 нумии, което предизвиква и проведената от него монетна реформа, засягаща медните сечения.

Светослава Филипова

ДАРТЕЛСТВОТО - ЖИВА ТРАДИЦИЯ

Жестове на родолюбие, както и дълбокото осъзнаване на необходимостта да бъде съхранена родовата памет са в основата на даренията на общността. В съвременния високотехнологичен свят посоките на проява на дарителска воля се променят с ускорена динамика, но мотивите за нейното осъществяване запазват своите корени в народопсихологията и в моралните и духовни устои на народа. Достатъчно е да си припомним завета на нашите предци, оставен в Устава на Кюстендилското читалище, започващ с думите: „Богатството е смертно, добродетелта – безсмертна ...“.

С радост можем да отбележим, че за периода юни 2014 г. – май 2021 г. постъпиха множество редки движими културни ценности, материали и документи, които дообогатиха фондовете на Регионален исторически музей „Акад. Йрдан Иванов“ – Кюстендил.

• **Румен Манов** от София, с кюстендилски корени, активен дарител на Регионален исторически музей „Акад. Йрдан Иванов“ Кюстендил – снимки, брошури, документи, праисторически оръдия на труда, керамични оръдия на труда, маски, авторски книги, портрети, пластика, накити, икони

и др. – общ брой на дарените материали – 773 бр.

- **Емилия Цветкова**, гр. Кюстендил, дългогодишна преподавателка по история – дарение от 12 заглавия, общ брой книжки – 292 бр. на научна периодика в областта на историята, археологията и етнологията; традиционен женски костюм – бръчник от с. Торос, Ловешко, униформи на Гранични войски от близкото минало.
- **Българско сдружение на родове от Македония**, гр. София – книги с българска историческа тематика.
- **Йордан Методиев Станчев**, гр. Кюстендил – знаме и филм за завод „Ильо Войвода“, гр. Кюстендил.
- **Христинка Радославова Димитрова**, гр. Кюстендил – етнографски материали от началото на XX в.
- **Калоян Иванов Стойнев**, гр. Кюстендил – монета на Констанс (333 – 350 г.).
- **Христина Методиева Керелска**, гр. София – монети (IV в. пр. Хр. – IV в.).
- **Стойне Петров Петров**, гр. Кюстендил – материали за отдел „Нова и най-нова история“ – ордени, значки, медали, плакети, грамоти, купа от Полша, документи на Стойне Петров.
- **Антон Кирилов Спасов**, гр. Кюстендил – книга: История на Лозно, Кюстендилско.



- **Антон Огнянов Стоянов**, гр. Кюстендил – естествена кожа за изработване на цървули.
- **Светослав Диамандиев**, гр. Стара Загора – книги: „Защита на българската писменост от преди 870 г.” и „Исторически разкази за български владетели и още нещо”.
- **Райка Тодорова Кукова**, гр. Кюстендил – етнографски материали, битували през 50-те години на XX в. Материалите са от с. Дворище, Кюстендилско.
- **Виолета Асенова Васева**, гр. Кюстендил – етнографски материали (покривала за легло, мъжка риза).
- **Райна Крумова Очипалска**, гр. Кюстендил – етнографски материали (дисаги, нагръдник, кърпа кланячка).
- **Иван Владимиров Илиев**, гр. Кюстендил – етнографски материали (зелена сая, женски пояс).
- **Сава Илиева Симеонова**, гр. Кюстендил – етнографски материали (женска риза, кърпички, скутача).
- **Лиляна Куцарова**, гр. София – Втори препис (фототипно издание) на „История славянобългарска”, 1931 г.
- **Мая Василкова Рафаилова**, гр. Кюстендил – етнографски материали от с. Багрени, Кюстендилско.
- **Христина Димитрова Границка**, гр. Кюстендил – чифт цървули от с. Горна Гращица, Кюстендилско.
- **Виолета Димитрова Симеонова**, кметски наместник на с. Цървеняно, Кюстендилско – ученически чин от училището в с. Цървеняно, Кюстендилско.
- **Тонче Мирчев Ненов**, гр. Кюстендил – дървен войнишки куфар от с. Ивановци, Кюстендилско, от 40-те години на XX в.
- **доц. д-р. Георги Николов**, Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски” – гр. София – научни книги, издания на СУ „Св. Климент Охридски”.
- **Милка Велинова**, с. Голяма Фуча, Кюстендилско – връшник.
- **Антон Огнянов Стоянов**, гр. Кюстендил – крачно грънчарско колело, саморъчно изработено.
- **Цветанка Близнакова**, гр. Кюстендил – „Песни от Пиянечкия край” – книга с песни, събрани от Цветанка Близнакова.
- **Владимир Костадинов Бараклийски**, гр. Кюстендил – етнографски материали (рокли – градски тип, плетена бяла якичка, забрадка, долно женско бельо, дамски обувки).
- **Анани Георгиев Константинов**, гр. Кюстендил – шапка и снимка на Марко Лазов, ваза от гилза от снаряд (войнишко изкуство).
- **Димчо Занев**, с. Ваксево, Кюстендилско – кошница, лично производство и естествена кожа за цървули.
- **Чавдар Жеков Попов**, гр. Кюстендил – лични документи на Жеко Попов и Райна Попова, научна литература.
- **Хефес – 2001 ЕООД**, гр. Кюстендил – метален цилиндър за магнитни пъзели, ръчна изработка.
- **Елена Методиева Бояджиева**, гр. Кюстендил – икона на Света Богородица с младенца и Свети Апостоли.
- **Юрий Иванов Александров-Юнишев**, гр. Кюстендил – авторски книги.
- **Исторически музей гр. Самоков** – книга „Златен извор” – Мария Йончева, 2017.
- **Нийл Голдщайн Глик**, САЩ – експонати от България от Втората световна война, снимки, писмо, значка, визитка.
- **Малина Димитрова Златева-Попова**, гр. София – женска носия от Добричко; тъкани, с Коняво.
- **Евгени Симеонов Серафимов**, гр. Кюстендил – мраморна плоча (османски период).
- **Райчо Милев Стоев**, с. Брест, Кюстендилско – авторски книги.
- **инж. Кирил Борисов Митов**, гр. Кюстендил – печатарска машина.
- **Лиляна Митева** – книги.
- **Мариянка Крумова Харизанова**, гр. Кюстендил – научна литература.
- **Тодор Димитров Борисов**, гр. Габрово – копия на снимки на цар Борис III и семейството му.
- **Вергиния Стоичкова Колева**, гр. Кюстендил – книга.
- **Цветанка Славова Близнакова**, гр. Кюстендил – Орден за храброст 1915 г. на Славе Димов Десподов.
- **Йордан Петров Атанасов**, гр. Кюстендил – ковашки мех, принадлежал на Димитър Григоров Янев от с. Горно Уйно, Кюстендилско.
- **доц. д-р Ангел Джонев**, гр. Кюстендил – бъчва за вино.
- **доц. д-р Екатерина Керемидарска**, гр. Кюстендил – научна литература.
- **гл. ас. д-р Светослава Филипова**, гр. Кюстендил – научна литература.
- **проф. д-р Иван Гаврилов**, гр. София – книги, портрет на Васил Левски от Ставри Калинов – репродукция, меч на Хан Кубрат – реплика.
- **Тошо Костадинов Пейков**, гр. София – Албум: Епопея за българските опълченци.
- **Васил Младенов**, гр. Кюстендил – снимки, ботуши.
- **проф. дин Вера Бонева**, гр. София – Приходно-разходен дневник на Кюстендилското държавно нисше овощарско лозарско училище.
- **Стефка Иванова Михайлова**, гр. Кюстендил – авторска книга – „Схеми и шевици”.
- **проф. дин Иля Симеонов Прокопов**, гр. София – парични средства.
- **Вълка Гочева Кюмюрева**, с. Розов кладенец, обл. Стара Загора – старозагорски сукман и престилка.
- **Сдружение „Център за неформално образование и културна дейност – Алос”**, гр. София – учебно помагало в седем теми.
- **Бойко Недялков** – директор на „Торготерм” АД, гр. Кюстендил – историческа литература на издателство „Захари Стоянов”.
- **Дафинка Иванова Иванова**, гр. Кюстендил – веячка, с. Богослов, 1911 г.
- **Сдружение „Хайдути”**, гр. Пловдив – реконструирана носия на Ильо Войвода.
- **Иванка Христова Димитрова**, гр. Кюстендил – монета 100 лв. от 1930 г. и монета от 50 лв. от 1943 г.
- **Строителна фирма Рила ЕООД**, гр. Кюстендил – дървен парапет, външен, за Къща музей „Ильо Войвода”.

Десислава Ризова

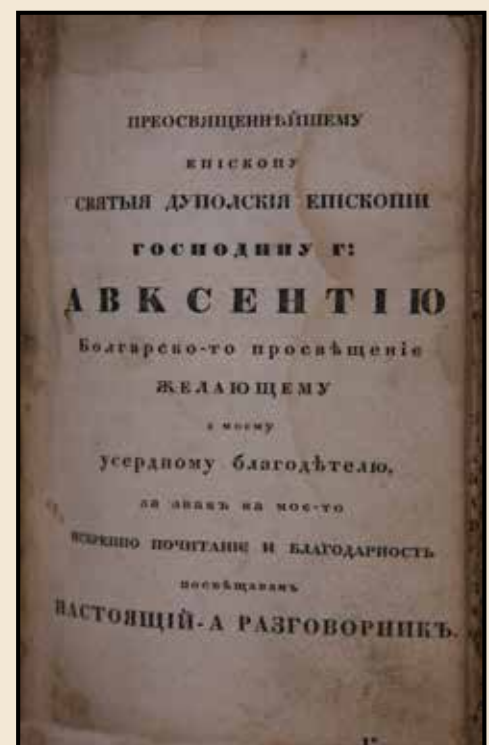
Спомоществователи на новобългарската печатна книга и периодичен печат в Кюстендил през Възраждането

През 1806 г. в Римник, Румъния Софроний Врачански отпечатва своя „Кириакодромийон, сиреч Неделник”, с което слага началото на новобългарската печатна книга. До Освобождението на България през 1878 г. са издадени, според различните изследователи, около 1600 – 1700 книги.

Почти през цялото Възраждане книгоиздаването на българската печатна книга – от написването или превеждането ѝ, намирането на средства и добра печатница в чужбина за отпечатването ѝ, както и нейното разпространение е преди всичко лична грижа на съответния автор, преводач, или съставител. И тъй като авторите и издателите обикновено не притежават необходимите средства, те търсят помощ чрез предварително събиране на нужните им средства, или така нареченото спомоществователство. Чрез този механизъм в книгоиздаването се включват много широк кръг от българи. Те не само финансират печатането на книги, но влияят на подбора на заглавията и на характера на издаваната литература. Тяхната помощ става лакмус за измененията в мирогледа, във вкуса към определен род и вид литература и книги.

От 30-те години на XIX век, наред с другите градски центрове, в този процес се включват и

кюстендилци. Новобългарската книга достига в града по няколко пътя: чрез индивидуално предварително записване на екземпляри от отделни заглавия, чрез колективно записване на книги и дарения. Общо за периода 1835 – 1874 г., според данните съдържащи се в „Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878”, подготвен от Маньо Стоянов, кюстендилци проявяват интерес и подпомагат издаването на 17 книги, с общо 597 екземпляра. Първите заглавия, които се отпечатват с тяхна помощ, са книгите на свищовския учител, родом от Дупница, Христати Павлович (1804–1848) – „Писменик общеполезен на секого единороднаго ми болгарина ...” и „Разговорник греко-болгарский ...”, отпечатани в Белград през 1835 г. Вероятно, за записването им допринася не само обстоятелството, че авторът им Хр. Павлович е роден в Дупница, но и че търговското съсловие в града изпитва нужда от познания за водене на търговията, а така също и от учебна литература. „Писменик общеполезен” е с посвещение на „благодетеля” и „желающем болгарското просвещение” епископ Диополски /„Велешки”/, който записва общо 10 книги. По 5 записват други трима кюстендилци, сред



Факсимиле от заглавната страница на „Писменик общеполезен на секого единороднаго ми болгарина ...”, Белград, 1835 г.



които църковният епитроп Димитър и коджабашията Иван. Други 14 лица, сред които и учителят поп Стоян се абонират за по една книга. Спомощствателите от Кюстендил записват 39 екземпляра и от „Разговорник греко-болгарский...”.

От останалите заглавия с най-много спомощстватели от града е „Житие святого Григория, Архиепископа Омиретского ...” на тогавашния кюстендилски учител Аверкий Попстоянов. Общо 86 спомощстватели със 121 екземпляра. Ще споменем и книгата на Зиновии Поппетров и Д. Наумов „Наручна свещеническа книга ...”, 1874 г.



Димитър Стоянов /Даскал
Димитри/ (1824 – 1874)

ли, отбелязвани в списъците с общото определение „обществото”, подпомагат издаването на 4 издания с общо 35 екземпляра. От тях най-голяма е бройката, записана от училището в Кюстендил – 31 екземпляра, другите са за „Минейник” за храмовете в града.

Прави впечатление, че кюстендилци, които се абонират за книжни издания, особено през периода 1868 – 1874 г. проявяват интерес и желание да притежават книги за българската история, за природонаучните знания и преводи на европейската литература.

През Възраждането излизат и около 100 книги, които се разпространяват като дарения из страната. Издателите, преводачите или меценатите решават да подпомогнат българското образование и духовност и даряват част от тиражите. Кюстендилци получават 158 екземпляра от 8 заглавия. Най-много екземпляри – 50 бр. получават от сборника „Новобългарска сбирка”, съставен и издаден в Москва през 1863 г. от Райко Жинзифов.

Разбира се, посочените данни не могат да изчерпат всички възможности и пътища, през които в Кюстендил достигат книгите. Както посочва Николай Ликовски, на когото изказвам искрените си благодарности за предоставените ми сведения и информация за спомощствателите в Кюстендил, обичайно се даряват книги на учениците, показали добри знания по време на годишните изпити в Кюстендилското училище. Съществуват и данни, че през 60-те години ефорът на Рилския манастир Димитраки Мицора от Пловдив всяка година снабдява учениците от кюстендилското училище с учебници от книжарницата на Христо Г. Данов или те ги закупуват от пътуващи книжари.

Макар и скромни, наред с библиотеката към читалището и училищата, в града се създават и лични библиотеки. От тях, като по-голяма и богата се

сочи тази на Георги Ангелов Друмохарски, който притежавал съчинения на Жан Жак Русо, речници и редица други книги на френски, руски, гръцки и турски език.

Със спомощствование се печата и по-голямата част от периодиката. Появата на български вестници и списания е една от най-важните модернизационни промени в градския живот и в културата на българина. Чрез периодиката гражданите получават информация писмено и редовно. Всеки може да изпрати дописка до вестника и да сподели проблеми, да изпрати стихотворение.

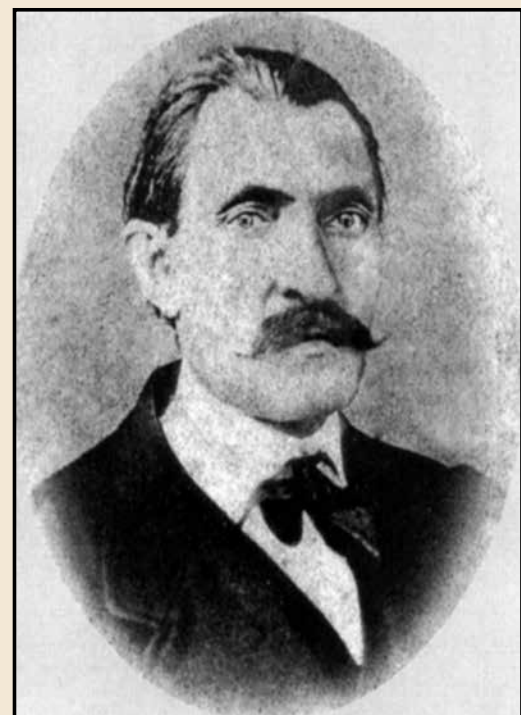
Вкусът към четенето и към периодичните издания се формира много бавно и трудно. Първоначално издателите и редакторите с усилия разпространяват изданията си. Изключение в това отношение не прави и Кюстендил. Абонатите в града са малко, а част от тях не са и съвсем коректни при изплащане на абонамента си. Така например, поради липса на местни абонати издаваният през 1848 – 1862 г. „Цариградски вестник” се получава в Кюстендил в годините 1856 и 1857 г., както и в още 9 български града, благодарение на спомощствованията на живеещия в Букурещ Коста Чокан, родом от с. Арбанаси, Великотърновско. Като абонат от Кюстендил на вестника през 1858 г. вече е посочен Димитър Попнофков.

Едно от средствата за популяризиране на книги и намиране на абонати за периодичния печат са т.нар. „обявления”. Те се изпращат от авторите или издателите до учители, обществени дейци, общини и т.н. с молба да се запишат за спомощстватели. Посредством тях се изгражда мрежа от тъй наречените настоятели, които събират абонаменти, а след отпечатването на изданията ги разпределят между записаните. В Кюстендил настоятел на в-к „България”, а след това и на в-к „Съветник” е известният общественик и читалищен деец д-р Иванчо Христов. Той е абонат, а вероятно и чрез него се изпраща през 1862 г. в-к „Цариградски вестник”, редакцията на който в рубриката „версии” на броя от 11 ноември 1862 г. приканва „общий лекар” Иванчо Христов /платил до бр. 36/ да заплати и останалите броеве. Сред нередовните абонати на вестника се споменава и Кюстендилската община.

Абонат и настоятел на в-к „Право” в Кюстендил е Г. Димитров, а на в-к „Напредък” – посоченият само като фамилия Динов. За списание „Читалище” са абонирани кюстендилската община и читалище „Братство”. Освен споменатите издания, кюстендилци са абонирани и получават още в-к „Македония”, „Българска пчела” (1863), „Ден” (1875), „Източно време” и „Българин”.

Макар че броят на спомощствателите и абонатите от Кюстендил да е сравнително малък, както и броя на записаните от тях 16, от общо около 1600 заглавия на книги, отпечатани до Освобождението, със своите дарения те също допринасят за развитието на новобългарската книга и печат през Възраждането. Същевременно, то е свидетелство, че в Кюстендил е вече формиран известен интелектуален елит и общество, което изпитва нужда от нови познания и стремеж към непрекъснато разширяване на културният си кръгозор.

Валентин Дебочишки



Иван Христов Лекарски
(1812 – 1878)

Къща музей „Ильо Войвода”

Вълнуващ и пълен с повратности е животът на „последния хайдутин” Ильо Марков, оставил дълга диря в историята на националноосвободителните борби на българите през XIX век. Не по-малко интересна е историята и на къщата му в Кюстендил, в която той се установява след Освобождението на България през 1878 г. Превърната в музей през 1980 г., повече от четиридесет години тя е мястото, където все още може да се усети бойния дух на непримиримия българин. Спорни и ненапълно достоверни са данните за това, как войводата се сдобива с къщата на Стамбол капия – според някои сведения тя е подарена на дядо Ильо от кюстендилци заради заслугата му за освобождението на града. Други данни сочат, че той сам я закупува, устни разкази допълват, че войводата я построява. Независимо от начина на придобиването ѝ неговите съвременници споменават, че дори и в това си дело, вместо да загуби чужд турски имот, както е обвиняван, той остава честен и откровен и до края на живота си живее в „една стара къщичка”.

Жителите от квартала на дядо Ильо с удоволствие разказват спомените си за къщата през годините, сигурен белег че личността на последния хайдутин не е спирала да вълнува кюстендилци. Местната преса от периода правилно отразява, че „гражданите и гостите на Кюстендил отдавна следяха

с интерес преобразяването на онзи кът в старата махала „Аджундар”, в който се намира домът на легендарния български войвода”. Намиращ се на бул. „Цар Освободител” № 187, последното му жилище е обявено за паметник на културата от местно значение през 1974 г.

Истинско музеолошко предизвикателство е откриване на достоверни данни за съдбата на къщата, след смъртта на героичния ѝ собственик до момента, когато е превърната в музей. Във всеки случай датата на откриване – 29 януари недвусмислено показва желанието на градската управа и музейните дейатели от недалечното ни минало да почетат подобаващо поредната годишнина от Освобождението на града ни чрез откриването на един такъв дом-паметник. Реставрационните дейности завършват през 1979 г. като първоначалната идея за обособяването на голям възрожденски мемориален ансамбъл, разположен около къщата на легендарния войвода не е изпълнен изцяло, така както личи от запазения макет. Все пак напълно възстановени са къщите на Ильо Войвода, Константин Попгеоргиев – Беровски и Тонче Кадинмостки.

Вълнуващо е и откриването на музея непосредствено след реставрацията на къщата, в която авторите на постоянната експозиция – Кирил Попов и Асен Динев пресъздават „Националноосвободителните борби на населението



Къща музей „Ильо Войвода“

от Кюстендилския край”. С даряваните ценни материали през годините от потомци на видни възрожденски фамилии и помощта на цялата общественост, в изложбата са представени и оригиналният личен пишов и печат на Войводата. Интересен момент е и възстановката на хайдушкото облекло на дядо Ильо, което не претендира с автентичност, но впечатлява с колорит.



Получаване на дарението от сдружение „Хайдутѝ“

От създаването ѝ като музей, къщата отразява борбения път към свободата на дядо Ильо и сподвижниците му, като все още предизвиква интерес и привлича българи, вдъхновени от Възрожденската епоха. При едно такова посещение на членове на сдружение „Хайдутѝ“ се ражда една благородна идея. Те вземат решението

да реконструират облеклото на Ильо Войвода и да го дарят на РИМ Кюстендил. Изработено от майстора на хайдушки носии – Иван Тонев-Гърбача, облеклото е възстановено по снимки на Войводата, направени в студиото на Карастоянов в Белград през 1867 и 1869 г. Носията е ръчно изработена, така както са имали практика майсторите от преди 150 години. Тя се състои от антерия, фустанела и тузлуци. Интересен детайл представлява и фактът, че наред с носията, главата на манекена, на който е поставена е изработена специално, така че да наподобява изключително много личността на Ильо Войвода.

Историческият музей получи своето дарение през септември 2020 г. На официалното представяне в двора на музея, членовете на сдружението бяха облечени в хайдушки носии, а за допълнение показаха автентични оръжия. Днес възстановката може да бъде видяна в къща музей „Ильо Войвода“.

Сдружение „Хайдутѝ“ е създадено преди седем години от родолюбци, като днес наброява двадесет и осем члена от цялата страна, включително и жени. Седалището им е в гр. Пловдив, а основната цел - събиране, съхранение и разпространение на българските традиции, бит и култура, които са извори на националното ни достойнство и самочувствие от епохата на Възраждането.

Съчетавайки автентичността на традиционния занаят и иновативните възможности, които съвременната епоха предоставя, дарението на сдружение „Хайдутѝ“ от изминалата година, допринася за обновяването на експозицията и поддържането на интереса от страна на посетителя.

Димитрина Димитрова, Десислава Стоичкова



Реконструкция на хайдушкото облекло на Ильо Войвода

Музеите в Баку – Азербайджан

През 2019 г. от 27 август до 25 септември имах възможност да специализирам по програма Horizont 2020 – Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities. Europe and the Black sea Region в Азербайджанската национална академия на науките (на азербайджански: *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA)*) със седалище в столицата на Азербайджан – гр. Баку. Това е основната държавна изследователска организация, която провежда проучвания и координира дейностите в областта на точните и обществените науки в страната. Основана е на 23 януари 1945 г. Председател в момента е акад. Рамиз Мехтиев – доктор на философските науки.



Централната сграда на Азербайджанската академия на науките

Тя се състои от 5 отдела: „Физико-математически и технически науки“, „Химически науки“, „Науки за земята“, „Биологически и медицински науки“, „Хуманитарни науки“ и „Обществени науки“.

Имах възможност също така, да се запозная с работата и дейността, както и да работя с компютърната система в Националната библиотека на Азербайджан (азерб. *Azərbaycan Milli Kitabxanası*). Тя е създадена през 1922 г. Официално е открита на 23 май 1923 г. в Баку. Фондовете ѝ тогава съдържат 51 000 книги, списания, вестници и други печатни материали, като през 1928 г. тази цифра достига 300 000 бр. Към 1 януари 2005 г. тя съхранява 45 513 244 печатни издания на над 40 езика. През 1939 г. на библиотеката е дадено името на азербайджанския просветител, драматург и мислител Мирза Фатали Ахундов. Зданието е проектирано от архитекта М. Усейнов през 1949 г., а сградата е завършена през 1960 г. В арките, разположени в горната част на фасадата, може да се видят скулптури на Пушкин, Горки, Низами, Гаджибеков, Зардаби, Менделеев, Руставели, Абовян, Ниязи, Бюлбюл и др.

Безспорно най-известната сграда в Баку е културният център „Хейдар Алиев“. Той представлява комплексно съоръжение, което включва „Аудиториум“, музей, експозиционни зали и административни офиси. Носи името на третия президент на Азербайджан – Хейдар Алиев.



Външен вид на Националната библиотека на Азербайджан

Проектът е разработен през 2007 г. от известната архитектка Заха Хадид. Пространствената площ е 57 519 кв. м. с височина 74 м. В дизайна на културния център практически не са използвани прави линии. По форма сградата представлява вълнообразен стремеж нагоре и плавно сливане със земята.

Официалното откриване става на 10 май 2012 г. Главното здание на центъра се състои от 3 отдела: Музей „Хейдар Алиев“, експозиционни зали и „Аудиториум“. Сред експозиционните зали са „Шедьоврите на Азербайджан“ с уникални експонати, отразяващи историята на страната и нейното културно наследство. Друга зала е



„Мини-Азербайджан”, в която са експонирани 45 макета на исторически и архитектурни сгради от цялата държава. На третия етаж е разположена експозиционна зала с наименование „Добре дошли в Азербайджан”. Тук са показани историята, културното наследство, изкуството и природата на страната. Музеят на Хейдар Алиев отразява живота и дейността на президента. Представени са автомобилите, които е използвал, много видео и фотоматериали, както и срещите му с ръководители



Сградата на културния център „Хейдар Алиев”

на различни страни. Културният център е признат за най-добрата сграда в света. За това получава награда за 2014 г. на Design of the Year.

Друг интересен музей в Баку е този на съвременното изкуство, открит през март 2009 г. Като обединяващ фактор се явява цветът – интериорът е решен да бъде в бяло. Създаден е по инициатива на първата лейди на Азербайджан г-жа Мехрибан Алиева и при поддръжката на фонда Хейдар Алиев.

Основа на музея е колекцията от най-добрите произведения на живописиста и скулптурата на азербайджанския авангард от втората половина



Входът на музея за съвременно изкуство в Баку

на XX в. до наши дни. Това е сбирка от картини и скулптури, изразяващи наблюденията, търсенията и свободата на човешкия дух.

В съответствие с целостта на световното изкуство, в музея са представени творби на живописиста и скулптурата на съвременни майстори от други страни. В отделна зала са експонирани и класици на западния авангард като Дали, Пикасо, Шагал и др.

Също е представена колекция на работещи, в този период, класици на изобразителното азербайджанско изкуство като Таир Салахов, Саттар Бахлулзаде, Михаил Абдуллаев, Хусеин Алиев, Таги Тагиев, Надир Абдурахманов,

Елмира Шахтахинская, Надир Насумов, Октай Садъкзаде, Токай Мемедов, Тогрул Нариманбеков, Омар Елдаров и др. Тук мога да допълня, че на музея подарих каталог на Художествена галерия – Кюстендил и Община Кюстендил, посветен на Владимир Димитров-Майстора, а в знак на благодарност получих издание, посветено на Азербайджанската съвременна живопис.

Като пример за творчество е представено детското изкуство. Обособено е Арт-кафе и ресторант, включени в структурата на музея, където може да се види експозицията на художниците-авангардисти. Освен това в него има книжарница за изобразително изкуство и архитектура, експозиционна зала, арт-галерия и видеозала.

Азербайджанският музей на килимите е създаден през 1967 година. Тогава това е единственото учреждение, посветено на изкуството на тъкането на килими. През последните 50 години се помещава в различни постройки. През 2007 г. президентът Илхам Алиев подписва заповед за изграждане на новата сграда за музея на територията на Националния морски парк.

Това става възможно в рамките на съвместен проект на Фондацията „Хейдар Алиев”, Министерството на културата и туризма на Република Азербайджан и ЮНЕСКО. През 2014 г. зданието, което отговаря на всички съвременни изисквания, е завършено. С течение на годините музеят непрекъснато се развива и се превръща в едно от основните хранилища на образци на националната култура на Азербайджан. Архитектът на новата музейна сграда е австриецът Франц Янц. Той е поставен пред трудното предизвикателство да създаде уникална къща за килими, в която най-богатата колекция на музея да бъде представена по най-добрия начин. Сградата трябва да бъде

модерна и в същото време да отговаря на всички изисквания за спецификата на музея и неговите колекции. Повечето от тях са килими и текстил, които изискват специални условия за съхранение и показване. Авангардната конструкция на сградата, под формата на разгъващ се килим, е изградена от метал и стъкло – много смело решение за музей институция, в който се демонстрира традиционното изкуство. Експозицията е очарователен разказ за историята на азербайджанския килим, който отвежда зрителя в далечното минало. Изненадващо е, че тази история се вписва в авангардния дизайн и тук ясно се вижда как традицията хармонично съчетава естетиката на съвремието

и отново потвърждава универсалността на азербайджанския килим, който може да „живее” в различни пространства и времеви отрязъци, на кръстопътя на цивилизациите. По този начин, пететажната сграда е проектирана така, че да покрива всички области на дейността на музея – най-голямата площ е дадена за експозиция, повече от 5000 кв.м. Музеят е оборудван със специални съоръжения за съхранение в складовата площ на фонда, включително с отделни помещения за различни колекции, а също така и с единственото хранилище от отворен тип в Азербайджан, достъпно за посетители – бижутериен фонд, където местата за съхранение са проектирани като

витрини. Има пространства за реставрационен център, където музеят активно развива тази сфера от дейността си. Той е обзаведен със съоръжения за провеждане на лабораторни анализи и др. Има зони за образователни дейности на различни етажи. Музеят се превръща в голям културен и образователен център. В оборудваната конферентна зала се провеждат лекции, кръгли маси, срещи, презентации и др. Има малка зала за кино, за временни изложби, читалня и библиотечна зона.

В музея се помещават 10139 експоната и са включени в 7 колекции: Тъкани килими; Рошави килими; Елементи на килими; Артистична металообработка; Керамика, стъкло, дърво, хартия; Текстил, облекло; Бродерия и бижута. Тук се намират изделия от покъщнината през бронзовата епоха, древността и ранното средновековие, въпреки че по-голямата част от колекцията е насочена към XVIII, XIX и XX век. Основател на музея, килимар, художник и тъкач, автор на фундаменталната книга „Азербайджански килим” е Латиф Каримов.

Последният обект, за който ще разкажа, е музеят на миниатюрните книги. Това е частна колекция, разположена в центъра на Баку, в района Ичеришехер. Работи ежедневно от 11 до 17 часа без понеделник и четвъртък, като входа е безплатен. Експонатите, представени в него, са лична сбирка на заслужилата деятелка на културата на



Оригиналният външен вид на музея на килимите

Азербайджан Зарифа Салахова. В попълването и увеличението е помагал брат ѝ художникът Таир Салахов и неговите приятели. Открит е на 23 април 2002 г., обявен от UNESCO за световен ден на книгите и авторските права.

Музеят е една от забележителностите на столицата Баку. От момента на създаването до 2018 г. е посетен от над 380 000 посетители, от тях 135 000 чужденци. На 1 октомври 2014 г. той е вписан в Книгата на рекордите Гинес като най-голямата колекция на миниатюрни книги в света. До този момент (2014 г.) тя съдържа 2913 уникални издания, отговарящи на критериите да бъдат с дължина под 3 дюйма (7,5 см).

През 2018 г. колекцията брои повече от 8700 миниатюрни тома от 82 страни на света. На витрините на музея са експонирани 5680 броя, като не липсват и книги от България. Заема площ от 145 кв. м. и се състои от 1 зала с 39 стъклени витрини. Любопитна е витрина 37 с миниатюрни книги, изобразяващи етапите на международното комунистическо движение.

Разбира се, с това музеите в Баку не се изчерпват, внимание заслужават още много други обекти, музеи и галерии. Но мисля, че все пак тези са едни от най-интересните и заслужаващи внимание, и намиращи се на едно световно ниво.

Антон Венев

ЕДИН РЪКОПИС И СПОМЕН ЗА Д-Р ЯНЧО ЯНЕВ



Д-р Я. Янев в средата по време на Националната нумизматична конференция „Пауталия 85”

Мнозина са онези, които са дали от себе си за обществото. Не говоря за героите, които физически са се принесли в жертва за другите. За тях се знае повече. Те са изгорели в своята мисия експлозивно, за миг. Блясъкът от тези дела се отпечатва в съзнанието на хората и остава като светъл репер в историята. Думата ми е за онези, които ежедневно, ежеминутно, постоянно са били в услуга, както на хората, така и на общността. За някои от тях знаем само от устни предания или от писаното много преди нас. С някои сме живели в едно и също време, даже и близо, но не сме ги познавали. За мен беше чест и привилегия да познавам един от най-отдадените съвременни родолюбци на град Кюстендил и на Кюстендилска област д-р Янчо Янев. Човек от сой, с широка кройка, специален!

Запознахме се покрай дейността на нумизматичното дружество в Кюстендил. Бях силно впечатлен от изключителната ерудиция на Янчо Янев. От началото помислих, че това е учен историк. Когато разбрах, че това е водещ специалист лекар не можах да повярвам. Познанията му в областта на историята на града и региона бяха на висотата на експерт с висока професионална специализация. Както и на всеки човек, и на мен се налагаше да ходя на лекар. Когато за пръв път попаднах на работното място на д-р Янчо Янев разбрах от каква величина лекар беше той за гр. Кюстендил. Като завеждащ отделение в Окръжна болница той

беше сред най-компетентните специалисти. Но като човек, притежаваше невероятна мекота при контактите с пациентите. Подхождаше с внимание, изслушваше, оформяше си мнение и започваше терапията с убедителни думи, вдъхваше увереност, че всичко ще бъде наред. Тогава той ми обясняваше, че спазва древните правила. Такива, каквито са записани върху камък: „... първо е думата, после лекарството, последен е скалпелът ...”.

Постепенно попаднах сред приятелите на д-р Янчо Янев. Понякога работехме заедно върху нумизматични публикации. Друг път организирахме нумизматични изложби между дружество „Пауталия” и

Окръжния исторически музей (днес Регионален исторически музей – Кюстендил). С особена сила се откри авторитетът на д-р Янчо Янев по време на организираните национални научни конференции през 1985 и 1986 г., посветени на нумизматичното движение и на историята на монетосеченето на древна Пауталия. Често ме канеше у дома си, за да обсъждаме предстоящи публикации или изяви в Кюстендил. Показа ми картини на Владимир

Димитров – Майстора, на които великият художник беше рисувал цялото му семейство. В едно от децата разпознах д-р Янчо Янев като малко момче. Как да не стане родолюбец и добродетелен човек, след като още в детството си е бил редом до един от

патриарсите на българската култура?

Мислех, че вече добре го познавам, когато направо ме смая с невероятните си познания по темата за Рилския манастир. Сподели, че мечтае да напише книга за манастира, събитията и хората. Беше като енциклопедия за историята на тази света обител. Негов идеал бяха не хайдутите и воеводите, свързани с манастира, а писмовните манастирски труженици. Онези, които тихо и упорито са нижели редовете на историята под мъждукащата оскъдна светлина на газениците.

Минаха години. Не бяхме се чували отдавна. Един ден неочаквано ми се обади. Беше щастлив, защото току що беше завършил историята си. Книгата беше озаглавена „Българският Ерусалим” с подзаглавие „Величествени сенки от Рилския манастир”. Подари ми ръкописа с първата коректура. Истински авторски оригинал.

Помогнах му да намери издателство. След време излязоха поредица негови книги: „Рилският манастир през вековете”, издадена през 2000 г.; „Кюстендилската митрополия” от 2001 г.; „Село Шишковци”, издадена през 2004 г. Няма да споменавам другите му трудове и множество статии по нумизматика. Водещата линия във всички тях е историята и културата на родния край.

Сега си мисля, че подобни фигури като д-р Янчо Янев – искрени патриоти и общественици, е редно да бъдат извадени от забравата. Вярно е, че днес сме заливани всеки миг с невъобразими потоци от информация, но въпреки това. Да се опитаме да отделим зърното от плевата. Да отхвърлим информационния шум и рушителното действие на чужди идеи и вредна пропаганда. Да се обърнем с лице към онези тихи труженици, които с перата си нарисоваха историята на родния край през своето време.

Сега ръкописът с коректурите на д-р Янчо Янев стои на лавицата на личната ми библиотека. Убеден съм, че това не е редно. Бих искал този единствен екземпляр да попадне в обществена библиотека или научен архив, за да е достояние на всеки гражданин.

Оставам с надеждата колегията на Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов” да ми даде знак, че ще приеме книгата, а с нея и яркия спомен за един знатен кюстендилец – д-р Янчо Янев.

Иля Прокопов



Българският Ерусалим

ДА СИ СПОМНИМ ЗА ТЯХ ...

ПРЕЗ 2021 ГОДИНА СЪЕ НАВЪРШВАТ...



Аверки Попстоянов

220 години от рождението на **АВЕРКИ ПОПСТОЯНОВ** /1801 – 1881 г./ – духовник, деец на българското просветно и народностно възраждане и национално освобождение. През периода 1850 – 1858 г. е главен учител в класното училище в Кюстендил, където въвежда взаимоучителната методика. През времето на учителстването в Кюстендил е и секретар на Авксентий Велешки. За времето 1858 – 1878 г. е игумен на Осоговския манастир „Св. Йоаким Осоговски”. Автор е на поучения и проповеди. Превежда съчинения от гръцки език. Сред най-известните му творби са: „Житие светаго Григория”, „Оглашение кратко за българските деца” и „Пособие за просвещение” и други. От 1879 г. до 1881 г. е игумен на Жаблянския манастир. Аверки Попстоянов е един от най-известните представители на Рилската църковна



Петър Любенов

певческа школа от първата половина на XIX век.

205 години от рождението на **ПЕТЪР ЦВЕТАНОВ ЛЮБЕНОВ** /1816 – 1905 г./ – духовник, фолклорист и етнограф. Роден е в с. Горни Кортен, Кюстендилско. След смъртта на баща му (1830 г.) за него се грижи по-големият му брат поп Новко – един от най-известните и просветени българи в Краището и Каменица през първата половина на XIX век. При него той се учи да пише и чете. Ръкоположен е за свещеник от кюстендилския епископ Захарий по време на митрополит Артемий (1829 – 1859 г.) и изпратен да служи в църквата „Света Троица” в село Извор (Босилеградско). В продължение на 25 години е свеще-



ник в селата на Кюстендилското Краище. Проявява интерес към християнските прояви в обредите и религиозния култ, записва фолклорни и етнографски материали. Около 1863 г. се установява в Кюстендил, като продължава да обслужва селското и градското население в продължение на 32 години. Събраните етнографски и фолклорни материали (предимно от Краището) отпечатва през 1887 г. във Велико Търново, в първия по рода си сборник за Кюстендилско, под наслов „Баба Ега или Сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи в Кюстендилско”. През 1891 г. в София е отпечатана втората му книга „Самовили и самодиви”. През 1896 г. издава в София „Сборник с разни умотворения из Кюстендилско”. Четвъртата си книга отпечатва през 1902 г. в Кюстендил под заглавието: „Сборник с разни народни умотворения и турски злодейства из Кюстендилско”. В сборниците на Петър Любенов намират място материали от всички области на духовната култура на населението от Кюстендилско през първата половина на XIX век. Със своята събирателска и издателска дейност той се утвърждава като един от първите етнографи, фолклористи и краеведи в Кюстендилския край.



Димитър Беровски

Беровски взема активно участие в подготовката и провеждането на Кресненско-Разложкото въстание (1878 – 1879 г.) като началник щаба. След неуспеха му се установява със семейството си в Кюстендил. През 1879 г. е назначен за окръжен полицейски пристав, а през 1886 г. – за окръжен управител на Кюстендилски окръг. По време на Съединението Беровски застава начело на Кюстендилската македонска доброволческа дружина. Заедно с Ильо Войвода участва в Сръбско-българската война от ноември-декември 1885 г.



Илиодор Горонович

ВЪЖАРОВА – археолог, учител и журналист, кмет на Първата кюстендилска комуна /1920 г./ Родена през 1916 г. в Кюстендил, в семейството на учителя Никола Въжаров, завършва Славянска филология в Софийски университет и насочва научните си интереси към археологията. Много ценен е нейният голям исторически труд „Славяни и прабългари по некрополите от VI-XI в. на територията на България”. В него Въжарова публикува над 100 некропола, като дава и необходимия научен коментар. Съпоставя данните с историческите извори. Пише и много статии за средновековни български селища. В Кюстендилско тя изследва местността „Манастирчето” при средновековната църква „Св. Архангел Михаил” в с. Горановци, където в периода 1983 – 1987

180 години от рождението на **ДИМИТЪР ПОПГЕОРГИЕВ БЕРОВСКИ** /1841 – 1907 г./ – националреволюционер и войвода, роден в с. Берово (днес Р Северна Македония). Ръководи Разловското въстание от май 1876 г. с център с. Разловци, Малешевски район. След разгрома му продължава да води дружина из Малешевско, Пиянец, Мелнишко и Петричко. По време на Руско-турската война (1877 – 1878 г.) е ръководител на чета, която действа в югопападните български земи. В края на януари 1878 г. четата му се среща с тази на Ильо Войвода и двамата войводи започват да установяват българската власт в Пиянешкия край по долината на р. Брегалница. След Берлинския конгрес 1878 г.

165 години от рождението на **ИЛИОДОР ГОРОНОВИЧ** /1856 – 1919 г./ – офицер от руската армия. Роден в Полтавска губерния в семейството на потомствен дворянин. Завършва Павловското военно училище през 1874 г. Участва в Руско-турската война (1877 – 1878 г.) като подесаул от 9-и Донски казашки полк. В края на войната е с военно звание капитан. Служи в Българската армия. Командир на 3-та рота от 2-ра Кюстендилска пеша дружина. Назначен е за окръжен военен началник. От 3 юни до 1 септември 1881 г. е временен управител на Кюстендилски окръг. Провъзгласен е за първи почетен гражданин на Кюстендил през 1881 г.

105 години от рождението на **ЖИВКА НИКОЛОВА**



Живка Въжарова

г. е ръководител на археологическите разкопки. При проучването е разкрит раннохристиянски храм, върху който по-късно е изградена средновековната църква. Дарява на Историческия музей в Кюстендил 244 броя материали – документи, снимки, писма, книги, ордени, предмети и лични вещи на своя баща.

НЕКА НЕ ЗАБРАВЯМЕ И ЗА ...

455 години от отпечатването на първата българска книга „**Часослов**” от Яков Крайков – първият български печатар. Книгата „Часослов” е отпечатана с малък шрифт, с черно и червено мастило, а пълните текстови страници имат по 22 реда. Подвързията е от дърво и кожа. Макар и малък по формат и обем, „Часословецът” е с богато художествено оформление – гравюри, заставки, винетки, орнаменти, плетеници. В него има илюстрации, гравюри на дърво с ликове на православни светци и евангелски сцени – „Рождение Богородично”, „Възкресение Христово”, „Св. Петър и Павел”, „Св. Константин и Елена”, „Йоан Златоуст”, „Св. Георги” и други. По-късно гравюрите в „Часословеца” на Яков служат за образци на много славянски живописци, зографи и печатари.

205 години от създаването /1816 г./ на Митрополитска църква „Успение Богородично”. Тя е най-старият храм в гр. Кюстендил от Възрожденския период. Обособен като катедрален храм на града, в архитектурната композиция на църквата са вписани три храма: централният – на Успение Богородично, параклис на Св. Харалампий и параклис, посветен на Св. Никола Мирликийски.

150 години от рождението на **ДАМЯН (ДАМЕ) ЙОВАНОВ ГРУЕВ** /1871 – 1906 г./ – революционер, деец на българското националноосвободителното движение в Македония и Одринско, един от основателите и идеолозите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

140 години от рождението на **ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ ПОПРУШЕВ** /1881 – 1924 г./ – виден деец на Македоно-одринското национално революционно движение. През 1907 г. е участник в Кюстендилския конгрес на ВМРО, организира чети и многократно ги превежда в Македония. Под негово ръководство на 4-5 декември 1922 г. в Кюстендил се организира акция на ВМРО.

135 години от рождението на **ЙОРДАН ГЕОРГИЕВ МИТРЕВ** /1886 – 1938 г./ – лесовъд, създател на лесопарк Хисърлъка. През пролетта на 1891 г. стартира най-значимото си дело – залесяването на оголената от ерозията местност над Кюстендил, наречена Хисарлъка. До 1898 г. са засадени над 1200 дка борови култури, а пустеещата местност бавно се преобразява в живописен парк.

120 години от рождението на **БОРИС МИТОВ ЕЛИСЕЕВ** /1901 – 1978 г./ – художник, отличен портретист и колорист. Десет от неговите творби се намират в Художествена галерия „Владимир Димитров-Майстора”, гр. Кюстендил.

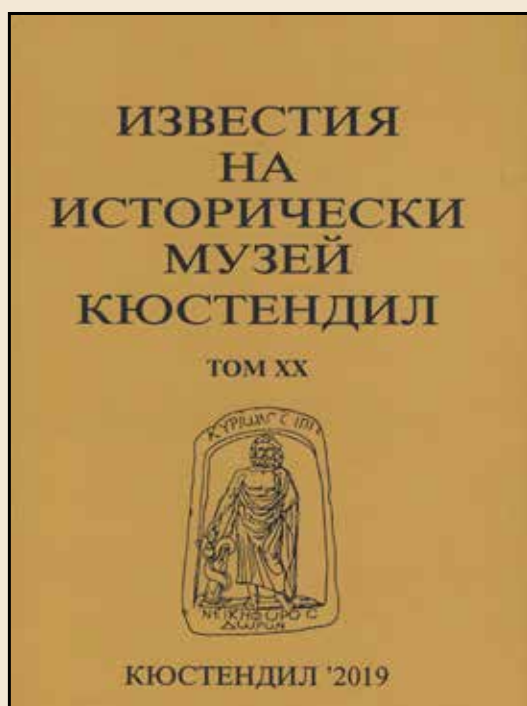
120 години от рождението на **НИКОЛАЙ СЛАВОВ ДЮЛГЕРОВ** /1901 – 1982 г./ – художник, архитект, един от учредителите на известното в Италия течение в изкуството „Секандо футуризмo”.

120 години от рождението на **НИКОЛА СТОЯНОВ ТОПУЗОВ** /1901 – 1971 г./ – известен музикант, пианист, д-р по музика. От 1963 г. до края на живота си живее и твори в Кюстендил. Преподава пиано в Детска музикална школа при читалището, ръководи читалищния симфоничен оркестър.

115 години от рождението на **БОГОМИР КОСТАДИНОВ ЛАЗОВ** /1906 – 1969 г./ – художник. Роден в Кюстендил, рисува портрети, натюрморти и многофигурални композиции, но се изявява най-силно в акварелния пейзаж. Участва в общи художествени, окръжни и зонални изложби. Негови произведения се намират в Художествената галерия „Владимир Димитров – Майстора” и в частни сбирки и колекции. Той е един от основателите на картинната галерия и музея в гр. Кюстендил. По негов проект се извършва преустройството на музея (1954 г.) и на европейската харва за Художествената галерия (1959 г.)

115 години от издаването /1906 г./ на „Северна Македония. Исторически издирвания” от Йордан Иванов – български историк, археолог и фолклорист, един от най-големите познавачи на миналото на Кюстендил. Изследването разглежда историята на гр. Кюстендил и прилежащите му земи в северния дял на географската област Македония от Античността до Освобождението на България, като в него са включени историческите издирвания на автора. Цели 115 години по-късно книгата остава ненадминат труд за историята на Кюстендил и околността.

НОВИ ИЗДАНИЯ за периода 2019-2020 г.:



Известия на исторически музей – Кюстендил. Т. XX, 2019 – съдържа доклади от VII Международен симпозиум „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил и прилежащите им територии през вековете“, проведен на 4-6 октомври 2017 г., посветен на 120 години от създаването на музея. В сборника са включени 34 статии, обособени в секции Археология и История. Докладите от симпозиума са включени в пълния си текст, дадени са и резюмета на английски език, както и богат снимков материал.

Първата Световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г. Сборник с материали от

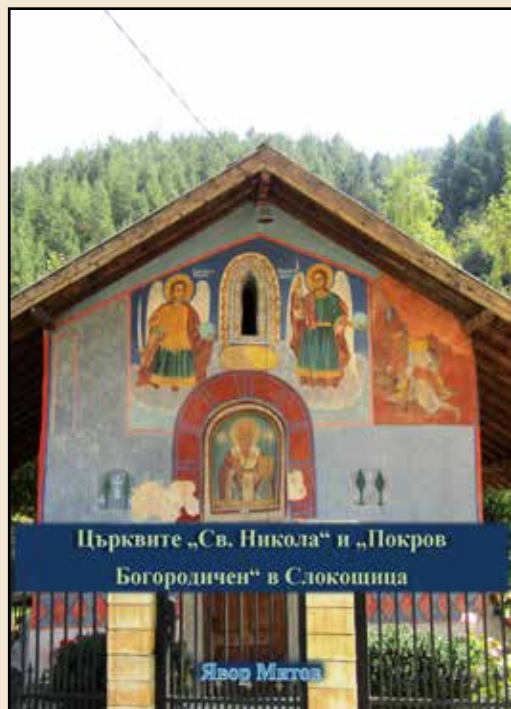
Национална конференция с международно участие 6-7 декември 2017 г., Кюстендил, 2019. Конференцията бе посветена на 100-годишнината от войната. Пленарното заседание бе проведено в сградата, използвана за



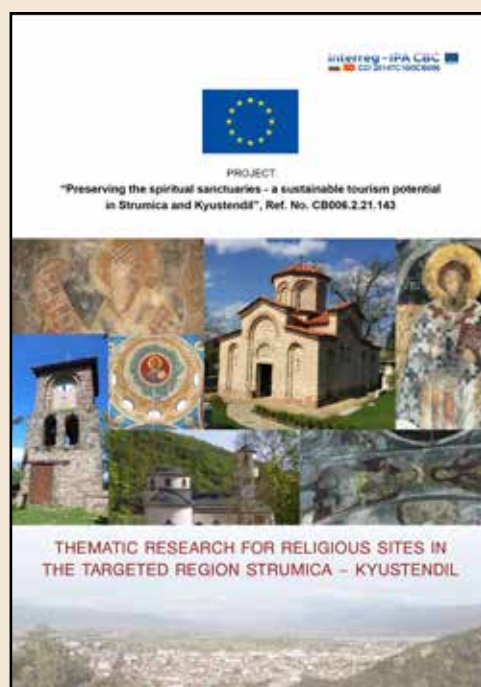
главна квартира на Действащата армия през Първата световна война, където понастоящем се помещава Община Кюстендил. В проведената конференция и кръгла маса взеха участие повече от 60 представители от институти на БАН, Военна академия „Г. С. Ръковски“, Македонски научен институт, Нов български университет, Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, от музеи и архиви в страната. Организатори на събитията бяха Институт за исторически изследвания на БАН, Македонски научен институт и Регионален исторически музей в Кюстендил. В сборника са включени 35 статии, изследвания

и научно – популярни материали, разделени в три рубрики: Пленарни доклади; По бойните полета; И тилът е във война. Дадени са резюмета и ключови думи на английски език, за да може всеки читател най-бързо да намира това, което го вълнува и интересува. Има богат илюстративен материал, съхраняван най-често по музеи и архиви.

Митов, Явор. Църквите „Св. Никола“ и „Покров Богородичен“ в Слокощица. 2020, разглежда църковната история на с. Слокощица, църквата „Св. Никола“ и „Покров Богородичен“. В първата част е разгледана



църковната история на Слокощица и засвидетелстваните при археологическите проучвания храмове. Привлечени са извори, споменаващи за първи път името на селището като Ослокошаница и допълнителни известия, свидетелстващи за статута на селото през вековете, като едно от седалищата (резиденциите) на Кюстендилския (Коласийски) митрополит. За двете църкви е направен преглед на тяхната история, строителство, архитектура и живопис. В книгата са публикувани редица ктиторски надписи, разчетени по живописата. В изданието е включен богат снимков материал.



за туристите. В книгата са включени 34 културно-исторически паметници, както следва: **В Община Кюстендил:** Митрополитска църква „Успение Богородично“; възрожденска църква „Св. Димитър“; възрожденска църква „Св. Мина“; средновековна църква „Свети Георги“; Гранички манастир „Св. Лука“ – с. Граница; джамия „Ахмед бей“; джамия „Фатих Мехмед“; манастир „Свето Благовещение на Пресвета Богородица“ – с. Копиловци; църква „Свети Никола“ – с. Жилени; църква „Св. Кирил и Методий“ – с. Багрени; църква „Св. Никола“ – с. Слокощица; църква „Св. Иван Рилски“ – с. Пиперков чифлик; църква „Св. Пр. Илия“ – с. Бобешино; църква „Св. Архангел Михаил“ – с. Горановци; църква „Св. Троица“ – с. Горановци; църква „Св. Георги“ – с. Горно Уйно; църква „Св. Атанасий“ – с. Грамаждано; възрожденска църква „Свети Илия“ – с. Граница; късносредновековната църква „Света Петка“ – с. Таваличево; църква „Свети Архангел Михаил“ – с. Шишковци; храм-паметник „Св. Троица“ – с. Гюешево; църква „Св. Никола“ – с. Слокощица. **В Община Струмица:** археологически обект – Царски кули (крепост); църква и/с археологически обект – Църква „Петнадесет свещенически святири от Тибериополис“; културно-исторически паметник – църква „Св. Кирил и Методий“; културно-исторически паметник – манастирска църква „Света Богородица Елеуса“ – с.

Митов, Явор. Опазване на духовните светилища - устойчив туристически потенциал в Струмица и Кюстендил. 2020.

Туристическа тематична брошура, резултат от изследователски обход, извършен по проект СВ006.2.21.143 „Опазване на духовните светилища – устойчив туристически потенциал в Струмица и Кюстендил“. Направен е анализ на потенциала на обектите за развиването на културно – исторически туризъм. При презентирането на паметниците е представена тяхната история, архитектура и живопис. Изданието включва богат снимков материал, координати на обектите и допълнителна полезна информация



Велюса; манастирски църкви и/с археологически обект – манастирски църкви „Св. Леонти“ – с. Водоча; археологически обект – късноримска термална баня – с. Банско; археологически обект – джамия Орта; църква и/с археологически обект – манастирска църква „Свети четиридесет мъченици на Севасти“ – с. Банско; археологически обект – градски дворец от късноантичния период „Мачук“; археологически обект – Мерата – с. Баница; старата архитектура – манастир „Св. Пророк Илия“.

Филипова, Светослава. Монети и монетна циркулация през Късната античност (294 – 498 г.) по Горното и Средното течение на

река Струма. 2020. Монографията представя обстоен анализ на информацията, експерпирана от нумизматичния материал от периода на Късната античност по Горното и Средното течение на река Струма. Тя разкрива огромното количество непубликувани монети от периода края на III – края на V в., съхранявани в нумизматичните фондове на музеите от Югозападна България. Преобладаваща част от тези монети са придобити вследствие на археологически проучвания и са свързани с конкретен археологически контекст. Колективните монетни находки и единичните монети дават ценна информация за икономическото развитие в региона и основните политически събития, повлияли върху монетната циркулация. За изследването са използвани монети от фондовете на РИМ – Перник, РИМ – Кюстендил, РИМ – Благоевград, ГАМ – Сандански, ГИМ – Петрич, ГИМ – Дупница. Включени са 11 184 късноантични монети от 47 колективни находки и археологически обекти, както и единични екземпляри с точно местонамиране. Изследването е в обем на 448 страници и във втората си част включва каталог на 1 222 монети, представени по обекти и находки, разпределени по владетели, типове изображения и монетарници. Завършва с карти и 13 табла със снимки на 273 монети.

През 2020 г. двама наши колеги успешно завършиха и защитиха своите дисертации, плод на сериозен и дългогодишен изследователски труд. Успех и в бъдещите им научни дирения!



Дисертационният труд на Явор Кирилов Митов за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ на тема: Военно-административно устройство на българските земи под византийска власт (971 – 1018 г.) с научни ръководители: доц. д-р Георги Н. Николов и проф. дин Иван Йорданов бе обсъден и предложен за защита на 17.09.2019 г. на заседание на катедра „История на България“ на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Той съдържа 203

страници и се състои от увод, съдържание, три глави, заключение, списък на използваните извори, литература и едно приложение. Защитата на дисертацията се проведе на 10 януари 2020 г. в Зала 1 на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от 14.00 на редовно заседание на научното жури в състав: доц. д-р Ангел Николов Николов, доц. д-р Георги Николов Николов, проф. д-р Пламен Христов Павлов, доц. д-р Николай Ангелов Кънев и доц. д-р Тодор Райчев Тодоров.

Темата на дисертационния труд на Явор Митов обхваща хронологично периода от 971 до 1018 г. Долната граница е времето, когато Византийската империя подготвя военния си поход в българските земи. Като горна граница през 1018 г. се отбелязва падането на ранносредновековното Българско царство под византийска власт. Макар историографски по темата да се занимават редица изследвания, често заключенията на изследователите се разминават или променят главно заради динамиката в тази сфера и постоянно новооткриваните

Дисертационният труд на колегата ни етнолог Веска Михайлова Спасова за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по докторската програма „Културно-историческо наследство в съвременна информационна среда“ на тема „Оброци и свети води в Кюстендилски регион /Теренни проучвания, интерпретации, проблеми на социализацията/“ с научен ръководител доц. д-р Боряна Бужашка е обсъден и предложен за защита на 08.09.2020 г. на заседание на катедра „Културно-историческо наследство“ на Факултета по библиотекознание и културно наследство на Университета по библиотекознание и информационни технологии. Дисертационният труд е разделен на две части: текст от 300 страници и приложения от 33 страници и 76 образеца. Първата част се състои от тематично въведение, три глави, заключение, списък на информаторите, индекс на селищата, използвани съкращения, използвани източници, терминологично помагало. Втората част включва карти, графики и фотографии, представящи нагледно култовите обекти. Защитата на дисертацията се състоя на 30.10.2020 г. пред редовно научно жури в състав: проф. дин Лизбет Любенова Върбанова, доц. д-р Петя Нинчова Банкова, проф. д.к.н. Евгений Иванов Сачев, доц. д-р Евгения Петрова Троева-Григорова и доц. д-р Екатерина Евгениева Анастасова.

Темата на изследването съсредоточава вниманието главно върху сакралната проекция и жизненост на свети места в Кюстендилски регион. В тази насока тематиката е осмислена и илюстрирана конкретно, чрез същността и значението на топосите „оброк“ и „аязмо“, култови пространства – свещени, мистични, тайнствени, опасни. Названието „оброк“ най-общо се възприема като сакрално място за ритуално принасяне на кръвна жертва, а „аязмо“ означава лековит, чудодееен извор, света вода. Обикновено духовният център е в тясна връзка с практикуването на култ, което навежда към размисли и за корените на редица празнично-обредни практики. Ето защо в съдържателно отношение изследването се допълва и от същността на патронните празници в селищната териториална структура. Конкретното проявление на функциите на светците-закрилници на махалата, селището, землището. В изложението, като допълнение към темата, без амбиции за разгърнатост, присъстват и култови комплекси от типа на манастири, църкви, параклиси като съотнесими варианти на сакрални топоси, но със собствен смислов заряд и проекция на битуване в природното и социално обкръжение на човека. Споменават се и археологически обекти в отделните селища, описват се предания и легенди,

находки от сфрагистиката. В тази връзка в процеса на работа е използван интердисциплинарен подход, комбиниращ писмените наративни извори и данните от сфрагистиката. Едни от важните заключения, които са достигнати са, че при самата подготовка на военната кампания на император Йоан I Цимиски (969 – 976) срещу русите, много територии, населявани от българи, са били включени във военно-административното устройство на Византия още през 970 г. Първоначалното администриране на източните български предели от император Йоан I Цимиски вървяло редом с хода на военните действия през 971 г. Западните български земи не познавали византийската власт и в тях започнал процес на консолидиране на държавността. Синовете на комит Никола – Аарон, Самуил, Давид и Мойсей, след смъртта на императора през 976 г., разгърнали широк фронт на военни действия, които целели освобождаване на държаните от Византия български земи. След битката при Траянови врата през 986 г. за кратък период от време византийската администрация в Източните български предели била премахната. До 1000 г. империята не била в състояние да концентрира войски на един фронт за по-продължително време, а административната система, изградена от император Йоан Цимиски, рухнала. След 1000 г. император Василий II Българоубиец (976 – 1025) успял да концентрира вниманието си срещу българите. Византийската власт в Източните български земи била възстановена, като отново били уредени нови стратегии подобно на Цимискиевата администрация. Единствените разлики, които се виждат в случая са, че имената на градовете вече били български. До падането на ранносредновековното българско царство византийската администрация продължила да функционира подобно на администрацията от 971 г. – във всяка превзета крепост се поставял гарнизон, а на по-значимите български центрове – стратег. Така с падането на Българското царство под византийска власт неговите земи били разпокъсани на малки стратегии, които чакали своето окрупняване и изграждане на постоянна провинциална система в годините и границите на доминиращата Византийска империя. В тази връзка функционирането на военно-административното устройство над българските земи в периода между 970/971 – 986 и 1000 – 1018, може в голямата си част да се обобщи като временна администрация. Но тя е такава, главно заради динамичните процеси, случили се по това време, които не позволили на византийската военно административна система да се адаптира или да бъде организирана адекватно.

С подхода си при разработката на дисертационния труд Явор Митов запълва една празнина в българската история и в това си качество изследването е ценен принос в развитието на българската наука.

свързани със свети места. Тяхното обозначаване е важно, за да се направи опит за проследяване съдбата на конкретните сакрални топоси, процесите на зараждане, функциониране и трансформиране, културно-историческите наслоения, свързани с тях. Хронологическият период на изследването условно е определен от края на XIX – XX в. – време на постепенно трансформиране на обредно-празничната система и народопсихологията на българина. В определена степен едно състояние, в хода на времето, изпълнено с процеси на отмиране, видоизменение, съхранение, възпроизвеждане.

В дисертационния труд за първи път е направено цялостно и задълбочено изследване на свети места като значим дял от съвременната културна среда на Кюстендилски регион. Открити и въведени в научен оборот са значителен брой оброци и свети води – повече или по-малко известни. Теренните проучвания обхващат 114 селища от Кюстендилско. Към тях са включени с. Мърводол /Разметаница/; с. Пастух и Долна Козница /Невестинска община/; гр. Бобошево и някои села от Бобошевска община – Вуково, Доброво и Скрино; с. Фролош и Цървище /Кочериновска община/; гр. Рила и Рилският манастир. Дисертационният труд има своя специфична оптика върху изследването на сакралната топография, относно проекциите на дискурса за представяне, конструиране, осмисляне.

По своята същност трудът представлява синтез на нов изследователски продукт, който би трябвало да получи публичност чрез публикуването му.



Светослава Филипова

НИЩО НЕ Е ОТ ВЧЕРА

Из всекидневието на Кюстендилската чаршия от края на XIX - XX век

През XIX в. Кюстендил се отличава с постоянно присъствие на групи от хора, разностранни в етническо, религиозно и социално отношение – турци, българи, евреи, цигани, черкези, гърци, цинцари /власи/ и арнаути /албанци/ – в по-голямата си част християни. Всеки от етносите обживява своя територия и махали. Освобождението води след себе си интензивни заселнически промени. Миграционната вълна се засилва особено в периода 1878 – 79 г. и стига до края на 1918 г., но и след това. Голяма част от турското население напуска града и се насочва към останалите под турска власт, македонски територии. Същевременно бежанци от българско население, идващи от съседна



Кюстендил, „Балкантурист“, бивш хотел „Драгоман“, 1930 г.

Македония, трайно се заселват в Кюстендил. Не малък брой преселници прииждат и от селата на Кюстендилска околия, както и от вътрешността на страната. Голяма част от тях градската управа настанява в освободените турски къщи, някои с възможности купуват парцели, наемат се изоставени дюкяни и имоти срещу невисоки суми. Тези, които имат занаят започват да се препитават с него. Това са терзии, абаджии, кондурджии, кръчмари, бакали, мутафчий и др. Поглед върху статистически данни от 1888 г. /в Български алманах за 1893 г./ дава приблизителна представа за етническата характеристика на града – 2850 къщи с 10 689 жители, от които 8 679 са българи, 581 турци, 19 гърци, 940 евреи, 391 цигани и останалите различни народности. На фона на такива демографски сътресения и в условията на една динамична социално-икономическа и политическа среда, Кюстендил преминава през урбанистични и модернизаторски реформи, изживява духовен подем. Постепенно се формира хомогенен слой от българско население, смесица от местни и придошли. Свободен Кюстендил придобива нов изразителен облик, подчертан от архитектура, градоустройство, мода, поведение, представи и идеали на неговите жители. За кратко време се създават акционерни дружества, банкови учреждения, кантори, подобряват се търговските контакти, активизира се строителството на частни и обществени сгради. Градска мода е „а ла франгата“, което означава не само френско културно влияние, но в цялостен аспект се асоциира и с европейското в бита.

Свой колорит и битност във всекидневието на Кюстендилската чаршия имат питейните заведения, хотелите. Към тази категория се отнасят гостилници, кръчми и ресторанти, кафенета, кебапчийници, сладкарници и др. Те са своеобразни средища, където посетителят има възможност да разнообрази всекидневието си през свободните часове на деня. Сред неповторима атмосфера на глъч, аромати, разни хора, той отпочива, общува, обменя информация, консумира храна и се забавлява. Предпочитанията на клиентите за вечерна почерпка се формират и от наличието на оркестър в заведението, латерни или слушането на радио-концерти.

Част от облика на кюстендилската чаршия през XIX в. дават хановете. Някои от тях са известни по името на своите посетители като например Дупничкият хан /посещаван главно от пътници от Дупница/, Радомирският, Раковският, Берсинският. Добре работещи са още Пейчовият хан, Аракчийският, Настевият, ханът на Мито Бояджията и синове, Караивановият, Топузовият и др. Всичките са разположени в центъра на града и от двете страни на главната улица /дн. „Цар Освободител“/. В първите две десетилетия след Освобождението популярен е Карамановият хан в махала „Големи мост“, чиито наемател в продължение на 30 години е грък – ханджията Ламбро Георгиев. Това място и кръчмата към него, с предлаганите вкусни гозби, е често посещавано особено от „... мнозина по-млади и мераклии граждани, поради това, че в нея прислужваше метресата на Ламбро, хубавата и всякога добре облечена и нагиздена Божура, от с. Дивля, Радомирско“. Мебелировката в хановете, които освен кръчми, имат и стаи за спане, включва по някой чул или сламен тюфлек /дюшек/. Стаите на по-големите ханове, ползвани от по-отбрана клиентела, най-вече от градовете, са обзаведени с дървени кревати, юргани и възглавници. Осветлението е с газеничета, лосни свещи и лампи. През зимата са отоплявани с ламаринени печки на дърва. Някои работят и без отопление, а пътниците, останали за пренощуване, се покриват с връхните си зимни дрехи – ямурлуци и кожуси. Таксите за плащане в по-уредените ханове стига до 50 ст. Един от тях, функциониращ като хотел, е на братя Попови, в центъра на града, известен като хотел „Вардар“, а също и на Бойчо Богоев, наричан странноприемница „България“, намираща се на главната улица /по-късно на мястото се строи печатарска кооперация „Труд“/. По данни на Владимир Караманов „При тях имаше кръчми, а в обширните им дворове и обори файтонджиите и другите колари държаха конете и колите си“.

През годините след Освобождението в Кюстендил работят около 50 кръчми, чиито собственици са предимно от български произход, подкрепяни от семействата си. Според Караманов „Заслужава да се отбележи, че се посещаваха най-много ония кръчми, които се обслужваха от по-млади и хубави жени на кръчмарите, които даваха и името на кръчмите. Редко некоя по-голема и работна кръчма се обслужваше от външни лица – чираци“. Обикновено кварталните се помещават в част от къщите за живеене, а тези на чаршията представляват едноетажни паянтови постройки. Обзавеждането на повечето от тях е оскъдно. Подът е без дюшеме – гола земя. Мебелировката включва две – три продълговати дървени маси и няколко стола. В един от ъглите има малък „тезгяф“, в който стоят чаши, тенекени половинки и оканици за вино, шишета за ракия, крондири, стомни и др. прибори. В някои от кръчмите, около стените, са разположени дървени „отураци“ /миндери/ за сядане или за оставяне на багаж, „обикновено дисагите и др. вещи на пазаргатите, посетили всеки пазарен ден кръчмите“, а понякога служат и за лягане. Почти всяка кръчма е посещавана от редовна клиентела „... по няколко души постоянни мошери, които особено навечер и в празнични дни прекарваха в продължение на часове в приятелски разговори и почерпушки, докато почне да се кандилкат и си отидат „чакър кефлии“ /доста весели/ по домовете си“. През втората половина на XIX в. търговията, ханджийството, кръчмарството, ахчийството /гостилничарство/ са основен поминък и за част от представителите на еврейската и гръцката етнически групи, живеещи в града.

По данни на Владимир Манев в началото на XX в. на Паланечка капия има седем кръчми, препълнени в съботните дни. Някои от тях са Йосе Кукудовата, Мито Гребенаровата, Сърбинската /недалеч от църквата „Св. Мина“, срещу сградата на тогавашната Кюстендилска митница/ кръчми и др. Особено разпознаваеми с шегите си, разказвани на висок глас, са кръчмарите Стоичко Цветков и Давидко Лучански. В Стамбол капия посещавани са кръчмите на братята Георги и Костадин Жабински, на Никола Радичков, на Диме Коров и дедо Гоше и др. По пътя за с. Граница, в близост до държавната болница, дълги години работи кръчмата на Кордови. Наративите съхраняват спомена и за Десподовата кръчма на Аджундар, Ангелковата на Анге Криво, Ръсовската, с дългогодишен съдържател дядо Анастас Ръсовски – и двете в центъра на чаршията, Кюлявковата – недалеч от Алай баня, Ръждавичката на Алекс Сиромахов в центъра на града, преустроена след това в ресторант „Златното пиле“ /дн. офис на Теленор/, кръчмата на Кутрето /на мястото на „Млечния бар“/ и редица др. Около „Капана“ – покритият житен пазар на чаршията /дн. ул. Константинова баня/ се намират Четирската кръчма на Нико Четирски и синове, Аракчийската на Григор /Гико/ Аракчийски, Църковната кръчма, наричана така, тъй като имотът е притежание на църквата „Успение Богородично“ и др. В махала „Големи мост“ /Каменното корито при дн. ул. Гороцветна/ известни кръчми са на Андон Я. Разловски, на Георги Райнов, Илия Гопишлията, Нако Пейчов, Кръстю Божачки, Гоне Лазаров, „всички разположени наблиз до касапницата и до пазарището на едър добитък, посещавани особено през пазарния ден“. Във времето публичност печелят и кръчма „Барабски завой“ /преди склада на АД Топливо, дн. ул. Оборище/, Западна промишлена зона/, с постоянна клиентела каруцари и дападжии.; пивница „Волга“, от където се разнася миризмата на мастика /на бул. „Цар Освободител“, дн. паркинг срещу сградата на Административен съд/; Паланечка кръчма /дн. железарски магазин на ъгъла между ул. Иларион Макариополски и



бул. „Цар Освободител“/, които работят някъде до края на 80-90 -те г. на XX в.

Собствен стил и клиентела имат и ресторантите. Някои от тях са „Република“, „Белата лоза“, „Балкански полуостров“ и др., разположени около централния площад. Запазено питие за по-заможните кюстендилци става бирата, сервирана в добре уредените градини – бирарии. Такива са Читалищната градина „Пауталия“ /в непосредствена близост до централния площад и Обредния дом/, „Бохемия“ /дн. ресторант на ул. „Хисарлъка“ 1/, вилата на ген. Н. Жеков на Хисарлъка и др. Менюто за дамите и господата в ресторантите е разнообразно – супи, яхнии, гювечи, мусака, кебапи, кюфтета и др.



Членовете на сдружението на селските терзии, начело с председателя Йордан Шакаров, на първомайска манифестация, 1945 г.

През 1886 г. Петър поп Ангелов построява първия за града, по-солиден и модерен хотел „Драгоман“ в централната градска част, недалеч от църквата „Успение Богородично“ и стария турски конак. Той е на два етажа, с тераса на покрива. На горния етаж са разположени няколко хотелски стаи, а на долния – кафене, посещавано от по-отбраното съсловие /висши чиновници, офицери от гарнизона, видни граждани и гостите на хотела/. Салонът на кафенето е оборудван с билиард. През годините хотелът сменя съдържателите си, между които маджаринът Йосиф, Евтим Ангелов „Шекерджията“, Иванчо Стоилков, Тоше Райчиловски, който преди Балканската война, построява на мястото помасивен триетажен хотел с кафене и гостилница със същото име. През 70 – 80 г. на XX в. той функционира като ресторант-градина „Москва“ /дн. офис А1 на ул. „Демокрация“ № 37/. Към 1900 г. гърците Яне Базакас и най-вече братя Фотиядис отварят, в центъра на града на ул. „Пауталия“, хотел „Балкански полуостров“ с кафене, кръчма и гостилница. Дълги години преди това държат Дупничкия хан. В кафето, ежедневно играят билиард предимно по-дребните по ранг и млади чиновници. В съседство с хотел „Драгоман“, Сотир Марков, зет на кръчмаря Мите Пачаджията, строи в навечерието на Балканската война /1912 – 1913 г./ двуетажен хотел с кафене, именуван „България“ /на ъгъла на дн. ул. „Демокрация“ и ул. „Тодор Ангелов-Божаната“, където днес се помещава Банка УниКредит/. През 30 – те години на XX в. работи хотел „Македония“, до градския площад, наричан тогава „Св. Кирил и Методи“.

Забележителни квартални места са кафенетата, където наред с консумацията на напитки, се играе билиард, табла и карти. Кафенетата към някои от заведенията са наричани от местното население „локанти“ /локали/. В тях към спиртните напитки от вина, ракия, коняци, бира, се предлагат и разни деликатеси – шунка, пастърма, кашкавал, риба, хайвер, маслини и др. В годините след Освобождението работи Сиромаховата локанта в махала Паланечка капия. Една от най-добрите локанти докъм 1895 г. е на хаджи Никола Русев от Струмица, разположена в старите сгради срещу Педагогическото училище /Съдебната палата/. Тя е една и от първите за града след 1878 г. По-късно те са срутени, за да се оформи днешният централен площад. Друга локанта /бирена/ в центъра на главната улица е на Атанас Донов Кемилев, дългогодишен представител на бирените фабрики в София. След това на мястото се строи масивна триетажна сграда на Борис Кирилов Шопов, служеща за телеграфо-пощенска и телефонна станция. Предпочитани са и добре уредените кафенета – локанти към хотелите „Драгоман“ и „Балкански полуостров“, на бай Спиро, срещу старото зъболечение. От 1907 г. работи, добре мебелирано и „в изрядна чистота“, кафенето към читалище „Братство“, в салона на долния етаж. Първият негов съдържател е Йордан Данев /бивш чиновник – техник, родом от гр. Свищов/, а няколко години след Първата световна война го държи Мите Хаджи Митев от гр. Щип. То „... ежедневно и в празнични дни се посещаваше от елитна публика, главно чиновници, офицери, учители и първенци граждани ...“. Около центъра на града в онова време могат да се посетят също локантите „Сан Суси“, „Пауталия“. Известно от началото на века е кафенето „Стар приятел“. Името идва от неговите редовни посетители с общи интереси „... пенсионери и остарели занаятчии, които

бяха предали инструментите и усталъка си на подрасналото поколение. В това кафене се пускаха в обръщение много от градските клюки и шеги, при най-голямото сърдечно участие на самия кафеджия, когото никога не нарича Мито, а – „Стар приятел“. В доосвободенските кафенета не е прието да влизат жени. Всеки ден мъжете идват на приятна размисълка и чаша кафе. Изследванията на Владимир Караманов за Кюстендил от 1878 до 1918 г. съдържат интересни данни, относно забавленията и настроенията на клиентите в кафенетата „... мнозина от посетителите се занимаваха с игра на табла и карти, като губеха по цели часове времето си. В тях се учеха и новините, вътрешни и външни, като някои от посетителите с часове прелистваха и четяха окачените в кафенетата ежедневни вестници, водеха разговори и препирни, особено пред и по време на избори и станали някои важни събития в страната и вън от нея“.

Общественията заведения привличат не само кюстендилци, но впечатляват и гостите на града, и хората, дошли от селото по различни причини или най-вече в пазарни дни, „... за да продадат по нещо от своите произведения и да си купят от пазара потребни неща за домакинствата им“. Такъв пример от миналото четем в записките на Владимир Манев. „Между всички млекари, които идеха от близките до града села, най-познат в Каваклия /махала Тополище, очертана от дн. ул. „Ст. Караджа“, „Цар Симеон I“, „Даскал Димитри“ и р. Банщица – б.а./ беше Мите Караджата от Копиловци. Той беше винаги в добро весело настроение. Ако по някаква причина не успееше да вземе сутринната си дажба ракия у дома, той се отбиваше в кръчмата на Гаската, под Чифте баня, и след това започваше продажбата на мляко“.

Малки, непретенциозни заведения са кебапчийниците. В тях се предлагат кебапчета и кюфтета, пържоли, агнешки дреболии /сърца, дробчета, бъбреци/, приготвяни на скара с дървени въглища. За гарнитура се сервират салати от домати, зеле, печени пиперки. Първата за града кебапчийница отваря дупничанинът Димитър Юскюселийски. Дюкянът му се намира на чаршията „в съседство с Пейчовия хан“. Негов специалитет, предлаган за закуска, са кебапчетата от кълцано агнешко и овче месо, агнешки дреболии на скара и пържоли според сезона. „Държеше и хубави и вкусни напитки. Кебапчийницата му се посещаваше и от чиновници и от еснафи“. След напускането му от града старият паянтов дюкян е закупен от неговия чирак Иван Ризов, който строи нова по-голяма и масивна сграда. Някъде до 1915-18 г. цената на едно кебапче е 5 ст. За неговото заведение Владимир Караманов пише: „Не бе скъпа цената



Площад „Св. Кирил и Методи“, 1932 г.

и на поднасяните опечени на скара агнешки дреболии и говежди и свински пържоли ... Не липсваха и вкусни спиртни напитки, главно вино, с което се поливаше закуската. Станало бе мода, да се посещава тая кебапчийница не само от мъже и отделни посетители, особено през празнични дни, и от семейства, които правеха закуската си и с това избегваха обедите и вечерите си вкъщи. Тия семейства бяха повечето от тогавашните по видни и избрани семейства на чиновници и по състоятелни граждани от еснафи“. Три от кебапчийниците в центъра на града, собственост на радомирици, продават своите кебапчета, пхнати в парче хляб и заляти със специален сос: „... в едно гърненце, върху скарата винаги имаше сос, който по нищо не отстъпваше на най-фините деликатеси... Две кебапчета с хляба и соса струваха петнайсет пари“. В гостилниците от края на XIX – първите десетилетия на XX в. най-честите готвени ястия са боб, яхния, вариво със свинско месо, гювечи, през летните месеци – печени агнета и ярета на фурна. Такива например са гостилницата на двамата братя, гърци Моко и Тома Костадинови /до Педагогическото училище/, на Стоян ахчията, зет на доста известната в града като ахчийка баба Сара Хаджи Трайчова, на Андрея Стефанов /българин, бежанец от гр. Велес, Македония/. От периода на XX в. известна гостилница е „Червено знаме“ /дн. Италианската пицария на бул. „България“, която функционира във времето и като диетичен стол. В някои заведения като специалитет се сервира шкембе-чорба, например закусвалня „Томането“ – срещу бреста на Аджундар;



шкембеджийницата на бул. „Цар Освободител“, при джамията Фатих Мехмед /дн. магазин срещу търговска верига Била/.

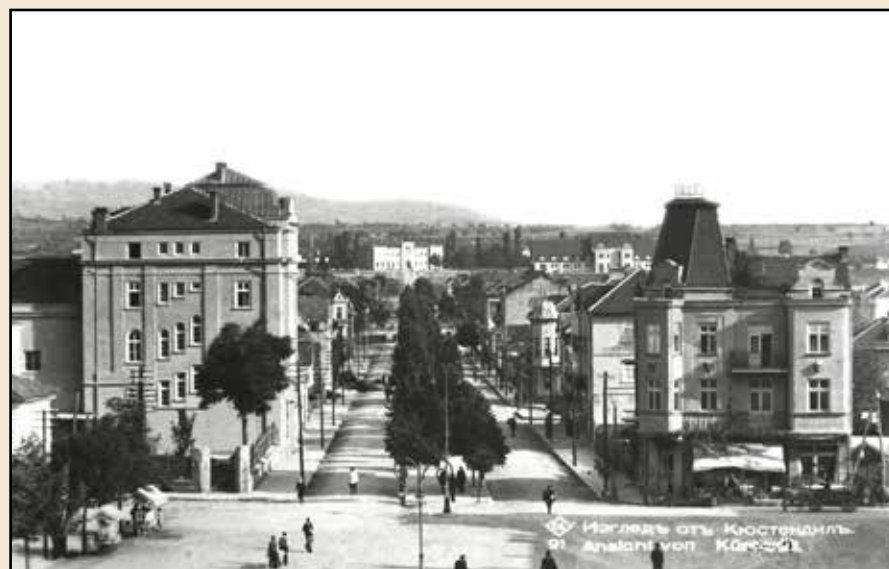
Символ на градското са сладкарниците с асортимент от сладкарски изделия, халва, шоколади, бонбони, курабии, боза. За нейната направа майсторите-бозаджии смесват вода и брашно /пшенично и просено/ в съотношение 1:1 и добавят захар. Примамлива с многобройните си лакомства е сладкарницата на майстор Саве /бежанец от Македония/, срещу старата поща и църквата „Успение Богородично“, с надпис над вратата „Ама благо“. Той изработва и продава баклави, кадаифи /сиропиран сладкиш от изсушени тестени нишки/, реванета, пелтета, бонбони, малеби, кадън гъбеци /турски сладки/, дондурма /сладолед/, сладка, шикерени пръчки, захарни петлета, озахарени ябълки. Саве е нейн собственик някъде до 1915 г. „В сладкарницата имаше маси, покрити с нови и чисти покривки. Там почнаха да си дават срещи млади влюбени двойки. Асортиментът на сладкишите постоянно се увеличаваше. Появиха се пасти с крем, с червени сиропи. Но, най-хубавото от неговите произведения беше ароматичния локум с ядки от орехи и бадеми“. От по-късен период посещавани са: сладкарница „Мила Македония“ /дн. на ул. „Цар Борис I“, кв. Ильо Войвода/; сладкарница „Ален мак“, преустроена в клуб на културните дейци /дн. книжарница „Хеликон“ на ул. Демокрация/; сладкарница „Пролет“ /дн. на ул. полк. Ст. Манов“ № 30/; сладкарница „Хисарлъка“ на бул. „Цар Освободител“ срещу джамията Фатих Мехмед /дн. магазин за дрехи/; сладкарница „1-ви май“ /дн. детски магазин на тъгъла на ул. Цар Освободител и Любен Каравелов/. Легендарна личност за града е бай Цветко сладоледаджията. Пред неговото заведение, атракция за минувачите е човечето, което се кланя и държи в едната ръка сладолед. Дълги години /може би до към 80-те/ сладоледаджийницата функционира /при градската библиотека, дн. магазин за козметика и парфюмерия/.

Прашната, но винаги оживена и многолика кюстендилска чаршия е търсено пространство от уличните продавачи. Част от нейния живот е образът на Стефан Старата Русия, майстор – симидчия от началото на XX в. „Беше висок и много строен, с гъвкаво тяло, а стоката си носеше на главата, наредена в огромна плетена от ракивови пръчки табла. В едната си ръка носеше тринога стойка, върху която, при продажба слагаше таблата. До обяд Стефан продаваше, а след обяд предприемаше обиколка на кръчмите по Паланечката капия ...“. Негов съсед, също фурнаджия е Мите Коньо, прочут майстор-баничар. „Всяка сутрин, винаги навреме, преди започването на работата в учрежденията или занятията в училищата, той се появяваше на площада и много пъргаво услужваше на клиентите си“. Денят завършва с продавачите на стар /„баят“/ хляб, останал от дневните продажби на фурните. Наредени около шадравана пред джамията, всяка вечер се чуват провикванията на чираците „Триесе и пет ...!“ – толкова струва една ока хляб. Продаваните закуски като банички, милинки, сусамови, яйчени, неварени гевреци, кифли с различен пълнеж и др. са замесвани с нахутена мая „... която им придава сладък вкус и аромат на ферментиращи плодове. Изварата и сиренето се доставят от Самоковските мандри, защото там се произвеждат с висока масленост и ниско водно съдържание. Съхраняват се в хладни мазета. Употребява се краве масло, отлежало 90 дни, като 2 пъти се пренася в друг съд и се покрива с подсолена вода и кърпа“. Баничарницата на Харалампи Здравков, разположена на ул. „Цар Борис I“ № 13 „... дневно продава около 2000 милинки, 1000 кифли, козуначени с орехи, с конфитюр, 1000 мекици, 4400 козунака за казармата“.

Привлекателни инициативи за веселие в градското ежедневие са забавите, тържествата на училища, читалища, дружества и сдружения, абитуриенските балове, театралните представления, вечерите по различни поводи с почерпка и танци в стил румба, танго, валс, чарлстон и т. н. Активен е приносът на дружествата „Майчина любов“, „Червен кръст“, Овощарското дружество, гимнастическото „Осоговски юнак“, работническото „Класово съзнание“, учителското „Възпитател“, дружество безплатна ученическа трапезария, еснафските сдружения – шивашко, дюлгерско-дограмаджийско, кръчмарско, бакалско, кожухарско, хлебарско и др. По инициатива на Михаил Буботинов /родом от гр. София/, който от 1866 г. е главен учител в кюстендилското класно училище, за първи път през 1867 г. в града тържествено се отбелязва Нова година и празникът на Св. св. Кирил и Методий. Забавен, неузнаваем, изпъстрен с върволица от хора е Кюстендил по време на общоградските карнавални празненства от първата половина на XX в. Впечатляваща атракция са групите от маскирани лица – остроумни палячовци, Дон Кихот и Санчо Панса, араби с камили, Крали Марко и др. Те обикалят улиците, под любопитните погледи на множество наблюдатели, създавайки една очарователна и неповторима атмосфера. За няколко дни жителите изживяват „красота, хумор, остроумие, безгрижие и веселие“. „Какви ли не фантастични костюми се появяваха, какви ли не класически личности и групи изпълваха улиците на нашия град и го

превръщаха в баснословно обиталище на възкръснали от най-старите гробове някогашни творци на живот на нашата планета... Всяка нова година, всяка нова карнавална седмица, донасяше нови изумителни изненади, по-смели, по-грандиозни, по-замайващи. И това беше естествено, защото целият град се грижеше за карнавалните дни в продължение на цяла година, веднага щом приключи преминалия карнавал“.

През XX-то столетие предпочитани места за голяма част от културните изяви са ресторантите и салоните. „В двата големи салона на читалище „Братство“ и дружество „Инвалид“ ежедневно се дават кинематографски представления. Разните дружества устройват през зимния сезон чести забави и балове, а през летния-градински увеселения, почти всеки празничен ден“. В сградата на офицерското събрание /дн. Военният клуб на ул. „Демокрация“/ „... офицерите от гарнизона за своите членове и гости дават всеки празничен



Хотел „Македония“ /вдясно/, до градския площад „Св. Кирил и Методи“, 1935 г.

ден през зимния сезон и с участие на военната музика концерти с танцови номера, при една приятно наредена обстановка и от време на време балове“. В периодичния печат могат да се прочетат текстове, които илюстрират част от градския празничен живот. „На 1 ноември, Неделя, въ деня на Народните будители Християнското православно братство въ Кюстендил чийто патронъ е и единъ отъ Народните будители-Св. Иван Рилски-ще даде въ салона на черквата Св. Богородица духовна забава съ Радио-концертъ, музикални номера и сказка: делото на Народните будители“ /в-к „Струма“ от 29 октомври 1930 г./ „Тази година 24 май-денят на Славянската просвета и единство-бе отпразнуван особено тържествено. Рано сутринта площадът пред читалище „Братство“ започна да се изпълва с жизнерадостни деца, младежи и девойки и с граждани, дошли да видят в стегнатите ученически редици своите деца, своята надежда ...“ /в-к- „Кюстендилско дело от 1 юни 1948 г./ В детайлната им цялост тези празненства битуват по своеобразен начин, съпроводени с културни изяви, манифестации, военни паради, тържествени шествия от граждани и управляващи, под звуците на духовна музика на пл. Велбъжд. „Всички тържества, молебени, събрания на открито стават на този площад, който носи името на двамата славянски просветители Св. Св. Кирилъ и Методий /дн. Велбъжд – б.а./, но е известен само подъ името „площада“, макаръ да има още няколко други площади въ града. Отъ тукъ тръгва и тукъ завършва всяка тържествена процесия, а през летните празнични дни, разните културни и благотворителни дружества устройват своите увеселения пакъ на този площад“. Площадното пространство се налага не само като желано място за публични изяви и общоградски празненства, но става известно с „движението“ по него. Особено по вечерно време се превръща в предпочитана „сцена“ за срещи с познати, с приятели. Млади и стари, влюбени двойки излизат на разходка, изискани дами и господа от хайлайфа демонстрират модни тоалети, „бистрия“ политика, разменят се закачки и клюки. „Всека привечеръ площада шуми отъ разни хора, които тукъ идватъ да се разхождатъ, да разказватъ и слушатъ новини, да зяпатъ и се заглеждатъ единъ другъ. ... върволица отъ хора, като китка отъ цветя, изпъстрена съ рокли и шапки, на вълни се движи назадъ и напредъ ...“. Така делничната монотонност в живота на хората се изпълва с една забавна, романтична окраска.

Тази палитра от подобен тип заведения и празничност се явява своеобразен катализатор на емоции, запомнящи истории и вкусове, които неусетно се наслагват в човешката душа.

Веска Спасова

Редакционна колегия:

Главен редактор: *гл. ас. г-р Светослава Филипова*
Редактори: *ас. г-р Веска Спасова, Димитрина Димитрова, гл. ас. г-р Явор Митов*
Фотографи: *Любомир Желязков, Музеев архив и снимки на авторите*
Предпечатна подготовка: *Николай Везирски*

Отпечатано в
печатница „Графикс“

ISSN 1312-7357